

Nortautas Statkus*

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Egidijus Motieka*

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Globalios ir Baltijos valstybių geopolitinės situacijos pokyčiai: 2001–2003 m. pirmojo pusmečio apžvalga**

Straipsnio autoriai, remdamiesi dinamiu geopolitinės analizės modeliu, nagrinėja svarbiausių geopolitinių veikėjų politiką 2001–2003 metais globaliu, regioniniu ir lokaliu (Rytų Pabaltijyje) lygmenimis. Straipsnyje konstatuojama, kad po 2001 m. rugsėjo 11 d. daugiausia geostrategiškai laimėjo JAV ir Izraelis, o kai kuriose srityse ir Rusija.

JAV okupavus Iraką, Izraelis ir JAV tampa galingiausiomis jėgomis Artimųjų ir Vidurio Rytų regione. Prezidentui V. Putin parėmus JAV pradėtą kovą su globaliu terorizmu, susidarė palankios sąlygos formuoti JAV, Rusijos ir Izraelio partnerystei. Arabų valstybės vieningai nebegalės grasinti visapusišku karu Izraeliui. Rusijai ši partnerystė yra būtina sąlyga, siekiant modernizuoti savo ekonomiką bei susigrąžinti didelės valstybės įvaizdį. Todėl Putin darė nuolaidas JAV: neprieštaravo Vašingtono pastangoms įsitvirtinti pietiniuose kontinentinės geostrateginės zonos (angl. Heartland) pakraščiuose (Užkaukazėje, Vidurio Azijoje) bei NATO plėtrai į Vidurio Europą, Balkanus ir Rytų Pabaltijį. NATO plėtra geopolitiniu požiūriu galima vertinti kaip jūrinių valstybių, pirmiausia JAV, įsitvirtinimo proceso vakarinėje diskontinentinės zonos (ang. Rimland) dalyje baigiamąjį etapą. Sėkminga operacija Afganistane, JAV karinių pajėgų dislokavimas Vidurio Azijoje, NATO plėtra Europoje, Irako okupacija kuria pamatus, kad JAV ilgai dominuotų ir įsitvirtintų nauja globali geopolitinė tvarka pasaulyje.

Kinija 2001–2003 metais aktyviai siekė įsitvirtinti Rytų Azijoje ir tuose regionuose, kurie sulaukia mažesnio Vakarų dėmesio, įgyvendindama gana racionalią bendradarbiavimo su JAV, kaip vienintele supervalstybe, strategiją: siekdama užsitikrinti taikią išorės aplinką, užsienio investicijas, pažangių, būtinų ekonomikos plėtrai, technologijų gavimą.

Globali JAV vykdoma antiteroristinė kampanija sukėlė euroatlantinių santykių įtampą. Europos ir JAV pozicijos išsiskyrė dėl antiteroristinės kampanijos taktikos, grėsmių neutralizavimo priemonių (metodų). JAV kur kas labiau yra linkusios naudoti karinę jėgą, o europiečiai – diplomatinės pastangas. Po 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykių paspartėjusi transatlantinių santykių erozija ypač akivaizdi tapo Irako krizės metu. Irako krizė ne tik sukėlė įtampą tarp JAV ir kai kurių Europos valstybių (Prancūzijos ir Vokietijos, kurias palaikė ir Belgija bei Graikija), bet ir pačioje Europoje. Po Irako karo Prancūzija ir Vokietija siekia mažinti politinę ES priklausomybę nuo JAV, kuriant nepriklausomą nuo NATO ES karinio planavimo struktūrą, sutelkiant Europos saugumo ir gynybos politiką (ESGP).

**Dr. Nortautas Statkus* - Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto mokslo darbuotojas. Adresas: Vokiečių 10, 2001 Vilnius, tel. 8-5-2514130, e-paštas: nortas@takas.lt.
Doc., dr. Egidijus Motieka - Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas. Adresas: Vokiečių 10, 01130 Vilnius, tel. 8-5-2514130.

** Straipsnis baigtas rengti spaudai 2003 m. liepos mėn.

Gerindama santykius su Vakarais, Rusija kartu didino politinį spaudimą kontinentinės geostrateginės zonos pakraščiams NVS politinėje erdvėje. Rusija, nors ir darydama tam tikras nuolaidas, stengėsi neleisti Rytų Pabaltijo, Ukrainos, Pietų Kaukazo ir Vidurio Azijos paversti jūrinių valstybių placdarmais tolimesniam politiniam ir ekonominiam heartlando skaldymui. Tačiau Rusijai, net siekiant vidutinio laikotarpio tikslų, kol kas pavyko tik iš dalies atkurti NVS šalyse buvusią politinę įtaką. Baltijos valstybėse to padaryti Rusija dar negali, bet ji siekia susilpninti struktūrinę Baltijos valstybių galią.

1. Teorinės ir metodologinės prielaidos

Geopolitika tyrinėja politinių procesų geografinius aspektus. Geopolitika skiriasi nuo tarptautinių santykių disciplinos savo požiūriu į erdvę: geopolitinės koncepcijos remiasi prielaida, kad civilizacijos ir valstybių galios plėtrą lemia žmonių judėjimo erdvėje ir informacijos komunikacijos būdai. Tarptautinių santykių disciplina nagrinėja valstybių ryšius ir jų užsienio politikas, tarptautinės sistemos struktūrą ir dinamiką, valstybių ir kitų politinių subjektų galios, prestižo pasiskirstymą joje, sistemos režimus (institucijos, sutartys, normos, nerašytos taisyklės).

Tarptautinių santykių analizė vertina valstybių ir kitų politinių subjektų galios pasiskirstymą ir to pasiskirstymo poveikį vidaus bei užsienio politikai apskritai, o geopolitika analizuoja netolygaus galios geografinio pasiskirstymo priežastis ir politines pasekmes. Kitaip tariant, geopolitikui svarbu ne tik kiek ir kodėl valstybė turi galios bei kaip ją naudoja, bet kiek ir kodėl valstybė turi galios bei kaip ją naudoja specinėse žemės rutulio vietose.

Tarptautinių santykių analitikas (nesvarbu, ar jis būtų neorealistas, ar liberalus institucionalistas) žvelgia į tarptautinę sistemą kaip į struktūruotą reguliariai sąveikaujančių politinių subjektų visumą, o geopolitikui pirmiausia tarptautinė sistema yra geografiškai apibrėžtų politinių subjektų struktūra. Geopolitikui tarptautinė sistema taip pat susideda iš elementų (politinių subjektų) ir ryšių tarp jų (funkcijų). Tačiau politinių subjektų sąveika, anot geopolitikų, sukuria erdvinius politinius darinius – regionus, buferius, įtakos sferas, „skeveldrų juostas“, placdarmus (ar barjerus).

Taigi geopolitika yra kitoks – erdvinis sisteminis požiūris į tarptautinius santykius. Be abejo, šis požiūris integruoja ir tarptautinių santykių discipliną, todėl geopolitiką galima vertinti kaip atskirą hibridinę discipliną, kuri kokybiškai kitu, aukštesniu, lygiu nagrinėja galios sklaidos dėsnius, t. y. būtent galios transformacijos erdvėje dėsnius.

Geopolitika sujungia geoekonomiką (geoenergetiką), geostrategiją ir geokultūrą. Geoekonomika tiria ekonominės galios pasiskirstymą ir jo kitimą žemės rutulyje (branduolys – pusiau periferija – periferija). Taip pat geoekonomika gali būti apibrėžiama kaip ekonominio pajėgumo telkimas ir projektavimas erdvėje, siekiant politinių tikslų. **Geoenergetika** tiria netolygų, erdvinį energetinių išteklių pasiskirstymą žemės rutulyje ir jų transportavimo specifiką, kurie lemia geoekonominės ir politinės galios eventualų, nevienodą pasiskirstymą (kitai tariant, tiriama, kaip tas nevienodumas tam tikriems politiniams subjektams suteikia geoekonominių ir galiausiai geopolitinį pranašumą prieš kitus, kaip jį galima dar labiau panaudoti arba neutralizuoti). Antra vertus, geoenergetika – energijos išteklių telkimas ir tiekimo projektavimas erdvėje, siekiant politinių tikslų.

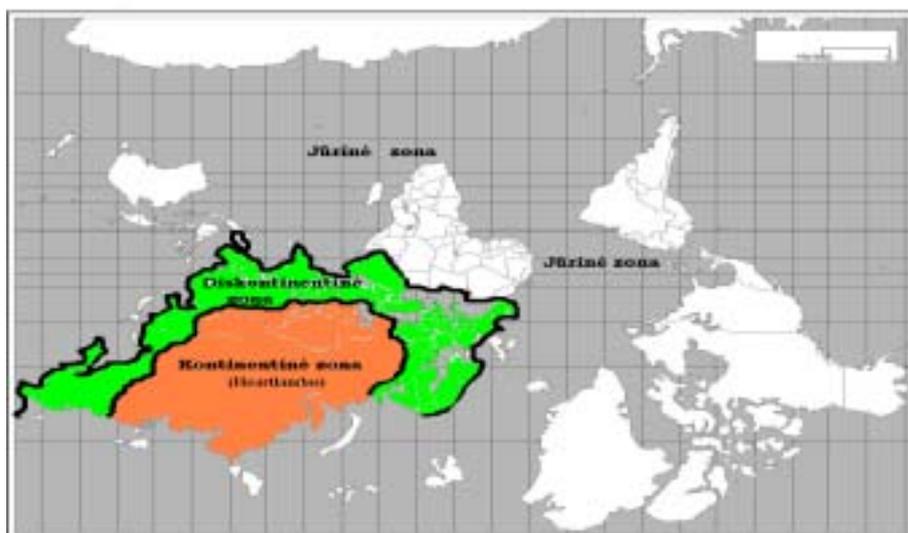
Geostrategija yra ilgalaikis valstybių galios telkimas ir projektavimas įvairiose erdvėse (jūroje, sausuose, ore, kosmose, kibernetinėje erdvėje), siekiant savo tikslų. Geostrateginė valstybės padėtis – sugebėjimas skleisti savo galią (arba gebėjimas trukdyti tai daryti kitiems) tose erdvėse. **Geokultūra** – kultūrinės civilizacinės galios telkimas ir projektavimas erdvėje, siekiant politinių tikslų. Panašiai kaip ir geoekonomika, geokultūrinės studijos tiria netolygų kultūrinių civilizacinių išteklių išsidėstymą erdvėje, kurie sukuria komunikacinius barjerus, daro įtaką geoekonominei ir geopolitinei valstybių galiai. Ji tiria civilizacijas, civilizacijų branduolius, pusiau periferijų, periferijų ryšius; kultūrinių civilizacinių inovacijų kilmės, jų taikymo bei adaptavimo, paplitimo procesus.

Taigi **geopolitika** analizuoja erdvines galios konfigūracijas – geografinę pasaulio (ar regiono, ar subregiono) galios struktūrą ir jos dinamiką. Taikomoji geopolitika (praktinė) projektuoja visų rūšių galios telkimą erdvėje, siekiant politinių tikslų.

Pagal tarptautinių santykių discipliną, valstybės tarptautinės padėties pasikeitimas yra jos galios ir prestižo kitimas tarptautinėje sistemoje (hierarchijoje). Tai yra jos kilimas arba leidimasis hierarchijos laiptais: hegemonas – supervalstybė – didžioji valstybė (regioninis dominantas), vidutinė valstybė, mažoji valstybė, minivalstybė. Pavyzdžiui, Rusija po Šaltojo karo pabaigos akivaizdžiai iš supervalstybės tampa regionine didžiąja valstybe.

Valstybės **geopolitinį statusą** apibrėžia jos vieta ir reikšmė **geopolitinėje pasaulyje** **struktūroje**, kurią sudaro geopolitiniai subjektai ir jų sąveikos sukurti aukštesnio lygmens dariniai (geopolitiniai supraregionai, regionai, subregionai) bei ryšiai tarp geopolitinių subjektų ir tų ryšių nulemtos funkcinės subjektų savybės (geopolitiniai veikėjai, geopolitiniai centrai, buferiai, neutralūs regionai, „įtakos sferos“ ir kt.). **Valstybės geopolitinės padėties pokytis** – valstybės galios pokytis geopolitiniuose regionuose ar (ir) geopolitinių subjektų atžvilgiu (išsivadavimas iš įtakos, įtakos plėtimas, kontrolė, įtakos pasidalijimas, įtakos praradimas, atsitraukimas, patekimas į įtaką (ar priklausomybę). Pavyzdžiui, valstybės pasitraukia iš kitos valstybės(-ių) įtakos sferos, tampa geopolitiniu sąjungininku arba centru ar iš geopolitinio centro – neutralia teritorija.

Tokią valstybių geopolitinės padėties dinamiką galima aprašyti valstybės galios didėjimo, jos sklaidos erdvėje ir geopolitinės orientacijos bei gravitacijos terminais. **Geopolitinis procesas – ir galios, ir teritorijos (ar erdvės) kontrolės didėjimas (ar mažėjimas)**. Pavyzdžiui, Varšuvos pakto sukūrimas – tai Rusijos įsigalėjimas Vidurio ir Rytų Europos skeveldrų juostoje. NATO plėtra reiškia jūrinių valstybių įtakos sferos plėtimą beveik visai Europos diskontinentinės geostrateginės zonos daliai, kartu – tai jūrinės Europos geopolitinio regiono padidėjimas.

1 žemėlapis. Sausumos ir jūrinių erdvių geostrateginės zonos

Geopolitinė dinamika apima ir geoekonominius, ir geoenergetinius, ir geostrateginius bei geokultūrinius valstybės padėties pokyčius. Geoekonominis pokytis – tai perėjimas iš vienos geoekonominės zonos į kitą (branduolys (centras – pusiau periferija – periferija). **Geokultūrinis** kitimas, panašiai kaip ir geoekonomikoje, reiškia valstybės gamybinių funkcijų pasikeitimą (tik žinių ir kultūrinių inovacijų „gamyboje“) – iš „žaliavos“ ir aptarnaujančių paslaugų tiekėjos virtimą galutinių kultūros produktų gamintoja. JAV XIX a. pab. – XX a. pr. iš geoekonominės ir kultūrinės pusiau periferijos tapo vienu iš geoekonominių ir geokultūrinių centrų¹.

Geoenergetinis valstybės padėties kitimas yra jos padėties keitimasis energijos išteklių tiekimo grandinėje: valstybės – žaliavų tiekėjai – transportavimo ir perdirbimo šalys – valstybės – vartotojai. Pavyzdžiui, Baltijos valstybės iš energijos vartotojų SSSR virto energijos išteklių tranzito šalimis. **Geostrateginis valstybės padėties pokytis – sugebėjimas išskleisti galią įvairiose erdvėse** (jūroje, sausumoje, ore, kosmose, kibernetinėje erdvėje). Pavyzdžiui, Vokietija, XX amžiaus pr. sukūrusi laivyną, iš grynai kontinentinės valstybės virsta kartu ir jūrine valstybe. Indija, paleidusi pirmąjį palydovą 1998 metais, pradeda tapti kosmine valstybe.

1.1. Globali geopolitinė sistema

Valstybės padėtis geopolitiškai visada yra vertinama geopolitinių supraregionų ir regionų kontekste ir pagal jų geopolitines funkcijas. Tyrėjams svarbu suvokti tai, kokią sąveikos struktūrą valstybės ir kiti nevalstybiniai veikėjai suformuoja apibrėžtame geopolitiniame kontekste. Kontekstas gali būti regionas, dvišaliai santykiai tarp dviejų ir daugiau valstybių ar net globali arena.

¹ Wallerstein I., *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Kaip jau buvo minėta, globali geopolitinė sistema, kaip ir kiekviena kita sistema, susideda iš elementų ir jų tarpusavio ryšių (kurie apibūdina sistemos struktūrą). Geopolitiniai sistemos elementai yra geopolitiniai subjektai ir aukštesnių sistemos lygmenų geopolitiniai dariniai – *subregionai, regionai* bei *supraregionai*. Geopolitinė sistema susideda iš trijų lygmenų: 1) globalaus (pagrindiniai struktūriniai vienetai – hipervalstybės, supraregionai); 2) regioninio (pagrindiniai struktūriniai vienetai – didžiosios valstybės, regionai); 3) lokalaus (pagrindiniai struktūriniai vienetai – valstybės ir jų administraciniai padaliniai, subregionai).

Geopolitinių subjektų sąveika sukuria aukštesnių lygmenų geopolitinius darinius. Žemesnio lygmens darinius formuoja itin intensyvūs ir koncentruoti geopolitinių subjektų tarpusavio ryšiai. Kylant sistemos hierarchijai, ryšių intensyvumas ir koncentruotumas mažėja. Ryšių intensyvumą apibūdina subjektų sąveikos reguliarumas ir tankis. **Geopolitinio regiono** sąvoka ir žymi santykinį dinamišką geopolitinių subjektų grupės įvairių tarpusavio ryšių (ekonominių saitų, komunikacijos kanalų, transporto koridorių, energijos tiekimo maršrutų) didesnę *intensyvumą* bei *koncentruotumą* nei su kitais geopolitiniais subjektais. Tam pačiam geopolitiniam regionui priskiriami tie geopolitiniai subjektai, kuriuos sieja itin glaudūs ekonominiai, politiniai, socialiniai ir kultūriniai ryšiai². Taigi geopolitinių regionų ribas apibrėžia ženklūs subjektų ryšių *intensyvumo* ir *koncentracijos* verčių skirtumai³. Regionų ribos yra paslankios ir kuo dažniau jos persidengia, tuo subjektų ryšių koncentracija ir tarpusavio ryšių intensyvumas yra mažesnis (deregionalizacija).

1 lentelė. Globalios geopolitinės sistemos struktūra

Sistemos lygmuo	Sistemos elementai	Ryšių intensyvumas	Ryšių koncentracija
Globalus	supraregionai	mažas	maža
Regioninis	regionai, subregionai	vidutinis	vidutinė
Lokalus	valstybės, administraciniai padaliniai, korporacijos, NVO	didelis	didelė

Iš dalies geopolitinių subjektų ryšių pobūdį galima nustatyti pagal ryšių intensyvumo kiekybinę ir kokybinę skalę. Pagal savo pobūdį ryšiai gali tik *susieti* subjektus, jei pastovių⁴ ryšių apimtis neviršija 25 % visų subjekto ryšių. Didesnė ryšių apimtis (25–44 %) sukuria tam tikrą *jautrumą* tarp subjektų, jei ryšiai būtų nutraukti⁵. Apie 45–54 % susisaistymas rodo *didelį subjekto jautrumą*, nuo 55 iki 74 % vienkryptę *priklausomybę*, nuo 75 iki 89 % indikuoja *didelę*, o virš 90 % – *visišką priklausomybę*. **Regionų subjektų ryšių intensyvumo (reguliarumo, apimčių) ir koncentracijos (tankio ir įvairovės) mažesnės variacijos aprašo vidinę regionų (subregioninę) struktūrą.**

² Cohen S. B., *Geography and politics in a world divided*, 2nd ed., New York: Oxford University Press, 1973, p. 64–75.

⁴ Ryšių intensyvumas matuojamas jų reguliarumu ir apimtimi. Ryšių koncentraciją parodo jų tankis (pavyzdžiui, kelių, oro reisų skaičius, bendros politinės institucijos ir įvairovė (ekonominių, politinių, kultūrinių)).

⁵ Pavyzdžiui, per dešimtmetį.

³ Rosenau J. M., *The Study of Global Interdependence: Essays on the Transnationalisation of World Affairs*, London: Frances Pinter Publishers Ltd., 1980, p. 45.

2 lentelė. Geopolitinių subjektų ryšių pobūdis

Ryšių apimtis (%)	Ryšių pobūdis subjektui (priklausomybės požiūriu) A	Ryšių pobūdis subjektui (įtakos požiūriu) B	Pavyzdžiai
10–24	susietumas	menka įtaka	Vokietija ir JAV
25–44	jautrumas	įtaka	Čekija ir Vokietija
45–54	didelis jautrumas	didelė įtaka	Jungtinė Karalystė ir ES
55–74	priklausomybė	valdymas	Austrija ir Vokietija
74–89	didelė priklausomybė	dominavimas	Kanada ir JAV
90–100	visiška priklausomybė	monopolija	Puerto Rikas ir JAV

Iš esmės geopolitinį regioną sudaro subjektai, pasižymintys didele tarpusavio komunikacijų koncentracija ir komunikacijų turinio intensyvumu. **Dinaminę tokių ryšių objektyvią būklę apibūdina geopolitinės gravitacijos, subjektyvią – geopolitinės orientacijos terminai.** Kitaip tariant, **geopolitiniai regionai** yra geopolitinių tarpusavio geopolitine gravitacija ir orientacija susietų politinių subjektų teritorinės grupės.

Šiuo metu galima išskirti 11 geopolitinių regionų:

- 1) Anglakalbė Šiaurės Amerika ir Karibai,
- 2) Vakarų Eurazija (Jūrinė Europa),
- 3) Centrinė Eurazija (Rusija),
- 4) Vidurio Azija,
- 5) Rytų Azija,
- 6) Pietų Azija,
- 7) Subsacharos Afrika,
- 8) Pietų Amerika,
- 9) Artimieji ir Vidurio Rytai,
- 10) Australija ir Okeanija,
- 11) Pietryčių Azija⁴.

Geopolitinė gravitacija apima tiek kultūrinius civilizacinius kelių valstybių ryšius, tiek materialių ryšių nulemtą bendrumą. **Fizinė materialinė gravitacija** atspindi ryškesnę kai kurių valstybių komunikacijų infrastruktūrą: geografinių barjerų nebuvimą, nedidelius atstumus, gerus transporto kelius, dažnus lėktuvų reišius, telekomunikacijos kabelius ir kt. Energetinė ir ekonominė (tarpusavio) priklausomybė irgi suartina tam tikras valstybes. **Kultūrinė civilizacinė gravitacija** žymi lengvesnę keitimąsi (perėmimą) komunikacijų turiniu (informacija) su kai kurių kitų valstybių

⁴ Cohen, S. B., *Geopolitics of the World System*, Lanham: Rowman and Littlefield Pub. Inc., 2003, p. 36–40.

gyventojais. Tai apima bendrąsias visuomenės elgesio normas, taisykles bei stereotipus, taip pat politinės etikos ir ekonominės veiklos standartus⁵.

Geopolitinį suprageoną sudaro du ar keli geopolitiniai regionai, kuriuos sieja vieni ar kiti funkciniai ryšiai (geostrateginiai, geoekonominiai ar geokultūriniai). Tie ryšiai yra ne tik vienos kurios nors rūšies, bet ir silpnesni nei intraregioniniai ryšiai. Tokie geopolitiniai suprageonai yra: 1) *Šiaurės Atlanto* suprageonas, jungiantis Šiaurės Ameriką ir Jūrinę Europą, 2) *NVS erdvė*, jungianti Centrinę Euraziją (Rytų Europą kaip jos subregioną), Pietų Kaukazą bei Vidurio Aziją, 3) *Ramiojo vandenyno* suprageonas, jungiantis Australiją ir Okeaniją bei Pietryčių Aziją.

1.2. Geopolitinės valstybių (ir kitų politinių darinių) funkcijos

Valstybes taip pat galima apibūdinti pagal jų konstitutyvines ir santykinės savybes. Konstitutyvinės savybės yra valstybių bruožai, mažiau priklausomi nuo jų santykių su kitais geopolitiniais subjektais (pavyzdžiui, valdymo forma, gyventojai, teritorija, karinės pajėgos). Santykinis valstybių bruožas lemia jų sąveiką su kitomis valstybėmis ar kitais politiniais dariniais (pavyzdžiui, hegemonas, buferinė valstybė). Santykinės valstybių savybės yra kartu ir jų funkcijos kitų valstybių atžvilgiu geopolitinėje sistemoje.

Valstybės, kurios turi globalinius regioninius ir (regioninius ar) regioninius globalius geopolitinius kodus, yra *geopolitiniai veikėjai*, nes jos turi galimybes ir valią veikti procesus už savo sienų (pavyzdžiui, G8 šalys). Valstybės arba regionai (teritorijos), neturintys nei ypatingo potencialo, nei aspiracijų jį įgyti, tačiau užimantys geopolitiniam veikėjams svarbią geostrateginę padėtį, yra *geopolitiniai centrai* (pavyzdžiui, Singapūras, Danija, Ukraina). Visos kitos valstybės yra geopolitinių veikėjų didesnės ar mažesnės įtakos objektai ar (ir) rungtyniavimo arena. Geopolitiniai centrai gali atlikti ir kitas geopolitines funkcijas: sąjungininko, placdarmo, barjero, sąsajos, buferio.

Geopolitiniai sąjungininkai (draugiški regionai) – nepriklausomos valstybės ar grupė valstybių, remiančių geopolitinių veikėjų politiką. Toks draugiškas JAV regionas yra Vakarų Europa (ypač Šaltojo karo metu). *Neutralūs regionai* – valstybės (ar jų grupė) ir kiti politiniai dariniai, santykinai neturintys ypatingos reikšmės geopolitiniam veikėjams ir nesusieti su jais politiniais ryšiais (pavyzdžiui, Argentina, buvusi Jugoslavija)⁶.

Valstybės ar regionai, kuriuos kontroliuoja geopolitiniai veikėjai ar jų sąjungininkai, patenka į „*įtakos sferas*“ kategoriją. Galima skirti tris įtakos sferų tipus: *placdarmus, barjerus ir provincijas*. *Placdarmas* – valstybė (ar jų grupė), kurios teritoriją

⁵ Statkus N., Motieka E., Laurinavičius Č., *Geopolitiniai kodai. Tyrimo metodologija*, Vilnius: VUL, 2003, p. 98–100.

⁶ **Fizinę materialinę gravitaciją** yra įmanoma gana tiksliai išmatuoti, apskaičiavus komunikacijų tankį ir pralaidumą (transporto infrastruktūros lygis, geležinkeliai ir keliai, oro reisų skaičius, telekomunikaciniai kabeliai, dujų, naftos ar kitų žaliavų transportavimo infrastruktūra (dujotiekiai, naftotiekiai, uostai), televizijos signalo priėmimo zona ir kt.). **Kultūrinę civilizacinę gravitaciją** galima aprašyti kokybiniais metodais, bet yra gana sunku išmatuoti kiekybiškai. Tačiau visada yra įmanoma pasakyti, ar ji yra, ar ne, o jei yra, tai galima pasakyti, ar ji stipri, ar silpna.

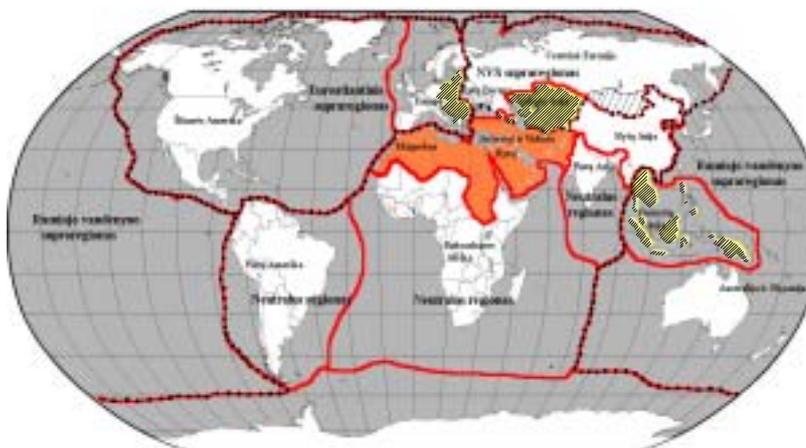
⁶ Kelly Ph., *Checkerboards and Shatterbelts*, Austin: University of Texas Press, 1997, p. 33–34.

geopolitiniai veikėjai naudoja savo įtakai plėsti (buvusi VDR, dabartinis Pakistanas Jungtinėms Valstijoms). Priešingas placdarmo funkcijai – *barjeras* – geopolitiniams veikėjams atlieka teritorijos, trukdančios jų priešininkams plėsti savo įtaką ir galią (Suomija, Pietų Korėja, Mongolija). Tačiau dažnai valstybių atliekamos placdarmo ir barjero funkcijos sutampa, t. y. valstybė yra ir barjeras, ir placdarmas. Skirtingose geopolitinio veikėjo galios ciklo fazėse valstybė gali atlikti tai barjero (nuo puolio metu), tai placdarmo (pakilime) funkciją. *Provincija* – barjeras ar placdarmas, kuris prarado ankstesnę savo reikšmę geopolitiniams veikėjams, tačiau lieka jų įtakos sferoje⁷.

„*Skeveldrų juosta*“ – regionas, kuriame geopolitiniai veikėjai galinėjasi dėl įtakos (pavyzdžiui, Artimieji ir Vidurio Rytai)⁸.

Buferis – neutrali valstybė (ar jų grupė), kuri atskiria geopolitinių veikėjų (ar jų sąjungininkų) teritorijas ar įtakos sferas, mažindama tiesioginių konfliktų galimybes (Švedija, Austrija)⁹.

Geopolitinė sąsaja – erdvinis politinis darinys, sujungiantis (atliekantis tilto vaidmenį) skirtingus geopolitinius supraregionus, regionus ir (ar) valstybes, ir taip palengvinantis žmonių, idėjų ir prekių mainus (pavyzdžiui, Singapūras, Bahreinas, Suomija, Honkongas)¹⁰.

- Geopolitinių regionų ribos 2003 m.
- Geopolitinių supraregionų ribos 2003 m.
- Buferinės valstybės
- „Skeveldrų regionas“
- Potencialūs „skeveldrų regionai“

2 žemėlapis. Geopolitinių regionų ir supraregionų ribos 2003 m.

⁷ *Ten pat.*

⁸ Cohen S. B., *Geography and politics in a divided world* in Demko G. J. Wood W. B., eds., *Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the Twenty-First Century*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1994, p. 15–49.

⁹ Chay J., Ross, Th. E., ed., *Buffer States in World Politics*, Boulder: Westview press, 1986, p. 13–15.

¹⁰ Cohen (note 4), p. 15–49.

2. Globalus geopolitinis kitimas 2001–2003 m.

Geopolitiniai procesai po 2001 m. rugsėjo 11 d. rodo, kad daugiausia geostrategiškai šiais metais laimėjo JAV ir Izraelis, o kai kuriose srityse ir Rusija. Iš karto po 2001 m. rugsėjo 11 d. tapo aišku, kad kova su globaliu terorizmu dominuos JAV užsienio politikos dienotvarkėje. Tokia JAV užsienio politika buvo naudinga ir Izraeliui, ir Rusijai.

Esminis **Izraelio** interesas – suaktyvinti kovą su arabais. Tad JAV, kovodamos su islamo fundamentalistais, tampa labiau priklausomos nuo Izraelio. Izraelis tiesiogiai nedalyvavo karinėse operacijose prieš talibus ir Iraką, tačiau Izraelio žvalgybos tarnybos visapusiškai padėjo amerikiečiams ir jų sąjungininkams. S. Hussein žlugimas labai naudingas Izraeliui, nes, JAV okupavus Iraką, Izraelis ir JAV tampa galinčiausiomis jėgomis Artimųjų ir Vidurio Rytų regione. Arabų valstybės vieningai negalės grasinti karu Izraeliui. Tad Izraelis išsprendžia dvi svarbiausias savo saugumo problemas: nereikia baimintis ilgo karo su keliomis arabų valstybėmis vienu metu ir kartu išvengiama palestiniečių partizaninio karo pačioje valstybėje.

Svarbiausias **Rusijos** noras – tapti lygiaverte pasaulinės politikos žaidėja. Prezidentui V. Putin parėmus JAV pradėtą kovą su globaliu terorizmu, susidarė palankios sąlygos formuoti JAV, Rusijos ir Izraelio partnerystei. Rusijai ši partnerystė yra būtina sąlyga, siekiant modernizuoti savo ekonomiką bei susigrąžinti didvalstybės prestižą. Todėl Putin darė nuolaidas JAV: neprieštaravo Vašingtono pastangoms įsitvirtinti pietiniuose kontinentinės geostrateginės zonos (ang. *heartland*) pakraščiuose (Užkaukazėje, Vidurio Azijoje) bei NATO plėtrai į Vidurio Europą, Balkanus ir Rytų Pabaltijį. Kartu Rusija vykdė aktyvią ekonominės ekspansijos politiką (pirmiausia Vidurio bei Rytų Europoje) bei kėlė uždavinį tapti viena iš svarbių Vakarų strateginių žaliavų tiekėja. JAV vertino Rusiją kaip atsvarą Kinijos dominavimui Vidurio bei Rytų Azijoje. JAV, norėdamos aktyviai ir efektyviai kovoti prieš islamo fundamentalistus, buvo priverstos bendradarbiauti su Rusija. Taigi po 2001 m. rugsėjo 11 d. pradėjo formuotis globalus JAV, Rusijos ir Izraelio aljansas (geopolitinis trikampis), kovojantis prieš islamo fundamentalizmą.

Sėkminga operacija Afganistane, JAV karinių pajėgų dislokavimas Vidurio Azijoje, NATO plėtra Europoje, Irako okupacija kuria pamatus ilgalaikiam JAV dominavimui ir naujai globaliai geopolitinei tvarkai pasaulyje.

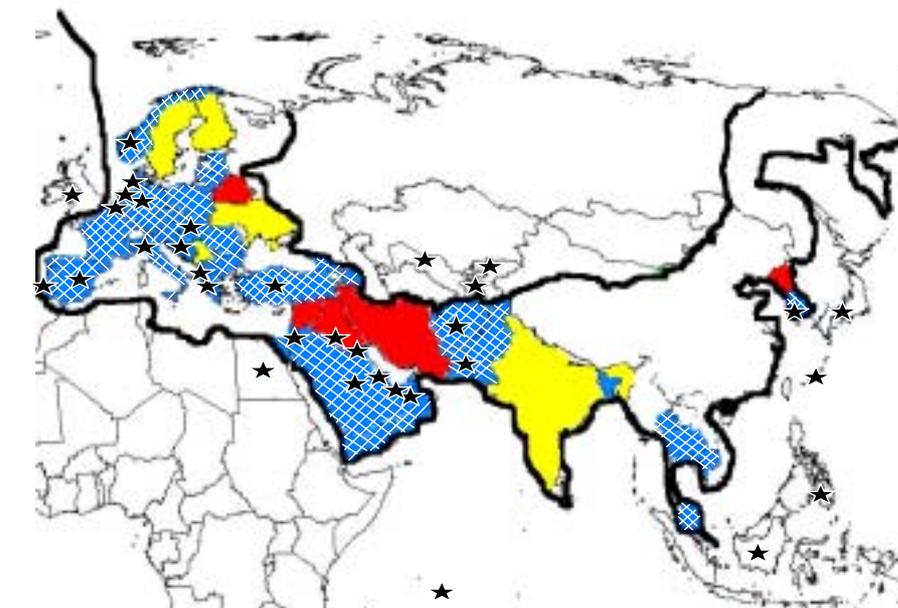
JAV fundamentalūs geopolitiniai interesai yra šie: (1) *karinis viešpatavimas okeanuose bei karinis pranašumas ore ir kosmose*, (2) *politinis Eurazijos susiskaldymas*, (3) *mokslinis technologinis pirmavimas*¹¹.

Norėdama realizuoti šiuos interesus, JAV nebūtinai privalo vykdyti aktyvią politiką globaliu mastu, tačiau JAV geostrategiškai ypač svarbu kontroliuoti Eurazijos pakrantes (diskontinentinę geostrateginę zoną), kad joks potencialus priešininkas negalėtų sutrukdyti globaliam kariniam JAV dominavimui okeanuose. Amerikiečių geopolitikų įsitikinimu, JAV valdant *rimlandą* (taip pat dominuojant ore ir kosmose), kontinentinės valstybės, neturėdamos išėjimo prie vandenynų, niekada negalės

¹¹ Statkus N., Motieka E., Laurinavičius Č., *Geopolitiniai kodai. Tyrimo metodologija*, Vilnius: VUL, 2003, p. 125.

mesti iššūkio JAV globaliam viešpatavimui vandenynuose (ir, suprantama, pačių JAV saugumui). JAV karinės pajėgos dabar yra išsidėsčiusios konfliktų židiniuose plačia juosta pagal visą Eurazijos vakarų ir pietų pakraštį: Bosnija, Kosovas, Makedonija, Jemenas, Saudo Arabija, Omanas, Kuveitas, Gruzija, Uzbekistanas, Kirgizstanas, Afganistanas, Pakistanas, Filipinai, Pietų Korėja (žr. 3 žemėlapi)^{12*}.

Okupavusios Iraką, JAV žengė dar vieną žingsnį siekdamos dar didesnės diskontinentinės zonos (ang. *rimlando*) kontrolės – jos turės puikias galimybes paversti dalį Artimųjų ir Vidurio Rytų „skeveldrų“ regiono savo *placdarmu*. Irakas yra labai gera bazė vykdyti specialiąsias operacijas prieš islamo teroristus, daryti spaudimą potencialioms priešinkėms ir teroristų „globėjoms“ regione: Sirijai, Saudo Arabijai, Iranui. Taip pat ši bazė bus didelė parama svarbiausiam JAV geopolitiniam sąjungininkui regione – Izraeliui.

- JAV įtakos sfera
- Palankios JAV valstybės
- Esami ir potencialūs konflikto židiniai
- Apytikslės rimlando ribos
- JAV karinių pajėgų dislokavimo vietos

3 žemėlapis. JAV įtaka diskontinentinėje zonoje.

¹² Annual Report to the President and Congress 2001, <http://www.dod.gov/pubs/almanac/unified.html>; Wolffe, R. „Technology brings power with few constraints“, *Financial Times*, February 18 2002.

* Iki šiol JAV tiesioginės ar netiesioginės politinės įtakos išvengė šios atitinkamas diskontinentinės geostrateginės zonos dalis valdančios valstybės: Irakas, Iranas, Indija, Birma, Laosas, Vietnamas, Kinija, Rusija (Tolimųjų Rytų regionas).

Galima spėti, jog JAV, įtvirtinusios proamerikietišką režimą Irake ir taip įsivirtinusios *rimlando* pietuose (strategiškai svarbiame Vidurio bei Artimųjų Rytų regione), laipsniškai mažins savo dalyvavimą Europos reikaluose. Prognozuotina, kad pagrindiniu Vašingtono prioritetu taps tolesni bandymai išplėsti savo įtaką *rimlando* pietryčiuose ir rytuose. Tai reiškia, jog JAV sustiprins pastangas didinti socialinę ir politinę įtampą Kinijoje tarp agrarinių vakarų ir industrinių pakrantės provincijų, didins spaudimą Šiaurės Korėjai, skatins Rusijos Tolimųjų rytų autonomijos idėjas.

Taip pat sėkmingas Irako karas ženkliai susilpnino daugiašalių tarptautinių saugumo organizacijų JT, NATO, ESBO autoritetą. JAV, pradėdamos karinę operaciją be JT ST leidimo, pademonstravo, kad tarptautinės institucijos yra bejėgės daryti ženklią įtaką JAV elgesiui. Kaip daugiašalė tarptautinė organizacija, JT iš esmės tampa beveik neveiksni, o tai suponuoja visišką Šaltojo karo tarptautinės tvarkos pabaigą ir skatina kurti naują tarptautinių valstybių jėgų pasiskirstymą atspindinčias institucijas. Sėkmingas Irako karas kitoms pasaulio valstybėms (nesvarbu, kaip jos toli nuo JAV) taip pat pademonstravo, kad JAV galimybės dislokuoti karinę galią globaliai yra neprilygstamos, todėl racionaliau yra derinti savo interesus su JAV interesais, nei jų nepaisyti.

2.1. JAV globalaus geopolitinio kodo pokyčiai

Pagrindines JAV užsienio politikos nuostatas bei prioritetus lemia fundamentalūs jų geopolitiniai interesai ir kelios bendriausios filosofinės politinės prielaidos: *pirma*, siekis skleisti Vakarų civilizacines vertybes; *antra*, civilizacinė priešprieša tarp Vakarų ir likusio pasaulio (ypač tarp Vakarų civilizacijos ir musulmoniško pasaulio); *trečia*, aiškiai hierarchizuota pasaulinės tvarkos vizija, kurios viršūnėje yra JAV. Amerikos globalus viešpatavimas sudaro prielaidas pilietinių laisvių, rinkos ekonomikos ir demokratinio valdymo principų, kuriais remiantis buvo kuriamos JAV, plėtrai ir įtvirtinimui visame pasaulyje. Šios neokonservatyvios G. W. Bush administracijos nuostatos formuoja geopolitinius trumpalaikius ir vidutinės trukmės JAV tikslus. Aiškiai hierarchizuota geopolitinė pasaulinės tvarkos vizija pirmiausia paremta ypatinga JAV galia, jos vidiniais resursais (dominavimas naujų technologijų srityje, akivaizdus karinis pranašumas bei praktiškai besąlygiška visuomenės parama naujam Vašingtono užsienio politikos kursui).

Žinoma, JAV tarptautinę politiką veikia daugybė išorinių aplinkybių. Antiteroristinės kampanijos eiga dar kartą pademonstravo, jog egzistuojančios tarptautinės saugumo ir gynybos institucijos (JT, NATO) nėra pajėgios priimti naujų tarptautinių politikos iššūkių bei spręsti šiuolaikinių saugumo uždavinių. Todėl JAV geostrategija po 2001 m. rugsėjo 11 d. buvo keleriopa. **Pirma**, formuoti naujus laikinus politinius karinius aljansus, kurie padėtų vykdyti trumpalaikius kovos su tarptautiniais teroristais uždavinius. **Antra**, siekdama išlaikyti Eurazijos susiskaldymą ir izoliuoti Kiniją, kurti susietus sąjungininkų ryšiais valstybių blokus svarbiuose diskontinentinės zonos (*rimlando*) regionuose (Europoje, Artimuosiuose ir Vidurio Rytuose, Vidurio Azijoje, Pietų Azijoje, Pietryčių ir Rytų Azijoje). JAV patogiausia kurti tokius

regioninius blokus remiantis regioniniais dominantais*, kurie turi pakankamą galios potencialą. Jie kelia JAV pasitikėjimą, gali prisidėti prie JAV įtakos stiprinimo ir yra svarbūs geoekonominiu požiūriu. **Trečia**, JAV stengiasi adaptuoti senąsias globalias ir regionines saugumo institucijas (pirmiausia NATO).

2002 metais priimta nauja JAV nacionalinio saugumo strategija iš esmės atspindi JAV geostrategijos tikslus XXI amžiaus pirmoje pusėje. **Naują JAV nacionalinio saugumo strategija siekiama paversti JAV transnacionaline hipervalstybe.** Nauja strategija yra preventyviai intervencionistinė. Ja numatoma neutralizuoti grėsmes pačioje užuomazgoje. Taip pat deklaruojama vienašališkų JAV preventyvių priemonių galimybė (kartu ir karinių smūgių)¹³. Tokia preventyvi strategija skatina stiprinti šalies žvalgybinius pajėgumus, karinės doktrinos pokyčius (ypatinga reikšmė suteikiama mobiliems kariniams daliniams, galintiems vykdyti karines misijas įvairiuose pasaulio regionuose), vykdyti institucinę saugumo struktūrų reformą ir diegti pažangias karines technologijas, globaliai kovoti su teroristinėmis organizacijomis (tai būtų Centrinės žvalgybos tarnybos (CIA) specialiųjų padalinių ir specialiųjų kariuomenės pajėgų (US SOCOM) uždavinys), užkirsti kelią masinio naikinimo ginklų platinimui, priešišku didžiųjų valstybių aljanso susiformavimui bei antros supervalstybės iškilimui. Taip pat JAV, siekdama užtikrinti stabilią ekonominę pasaulio raidą ir iverkti skurdą, skatins laisvą prekybą ir laisvos rinkos institucijų diegimą globaliu mastu.

Teigiama, kad JAV, siekdama apsaugoti savo nacionalinius interesus, gali imtis ir vienašališkų veiksmų, organizuoti efektyvias, turinčias aiškius prioritetus tarptautines koalicijas. Kiekviena valstybė, strategijos autorių teigimu, yra atsakinga už jos teritorijoje vykstančius procesus, ardančius JAV kuriamą tarptautinę tvarką. Jei kuri nors valstybė nesusidoroja su tarptautiniais įsipareigojimais, jos suverenitetą galima pažeisti, kad grėsmės ar grėsmių šaltiniai būtų neutralizuoti¹⁴. Tad **strategija įtvirtina tartum neofeodalinį požiūrį į tarptautinius santykius**, kai valstybė turi teisę laisvai administruoti savo teritoriją tol, kol jos veikla (ar pasyvumas) nesikerta su JAV interesais. Kovoje su grėsmėmis nacionaliniam saugumui yra įvardijami tokie „sajungininkai“: Vakarų Europa, Kanada, Japonija, Pietų Korėja, Australija. Naujoji JAV nacionalinio saugumo strategija numato visokeriopai remti Japonijos, Pietų Korėjos, Australijos vaidmens stiprinimą Ramiojo vandenyno regione ir užtikrinti saugumą.

Naujoji JAV nacionalinio saugumo strategija yra klasikinė imperijos kūrimo strategija – išlaikyti didžiulį galios skirtumą, neleisti sąjungininkams sudaryti priešiško sąmokslų, o priešams – susivienyti. Gal ir nesąmoningai, bet, įgyvendindamos šią strategiją, **JAV gali tapti globalia imperija.** Teroristinės organizacijos veikia daugelyje šalių (pavyzdžiui, teigiama, kad „Al Qaeda“ padaliniai egzistuoja 70 šalių). Todėl, norėdamos jas sunaikinti, JAV bus priverstos vykdyti tiek atviras, tiek slaptas operacijas prieš šias organizacijas suverenių valstybių teritorijose, tiesa, be jų sutikimo. Daugelis valstybių remia kovą prieš tarptautinį terorizmą ir kooperuos su JAV,

* Valstybės, dominuojančios viename ar kitame regione arba turinčios potencialą dominuoti.

¹³ Dealing with the „Axis of evil“. The US and the „Perilous Crossroads“, *Strategic Comments*, 5(8), June 2002, p. 2.

¹⁴ *The National Security Strategy of the United States of America*, September, 2002.

tačiau amerikiečiai, norėdami būti tikri, kad valstybės nuoširdžiai bendradarbiauja, turės didinti kitų valstybių institucijų (ypač saugumo ir jėgos struktūrų) veiklos stebėjimą, prireikus įsikišti ir net perimti kontrolę. Toliau vykstanti JAV ginkluotojų pajėgų reforma patvirtina šį teiginį.

Afganistano ir Irako karo kampanijos pademonstravo, kad kompleksiškais kosminių, oro, sausumos ir jūrų ginkluotųjų pajėgų veiksmais, kuriuos suderinti padeda nemažas karinių satelitų skaičius ir kita moderni komunikacinė įranga, galima lengvai įveikti net ir didžiules bei neblogai ginkluotas tradicines armijas. Dar karinių veiksmų Afganistane metu Gynybos ministras D. Rumsfeld siūlė kuo skubiau diegti modernias karines technologijas, kartu mažinant tradicinės ginkluotės svorį, bei formuoti mobilius karinius junginius, galinčius efektyviai kovoti su teroristais įvairiuose pasaulio kraštuose.

Jau dabar yra parengti JAV ginkluotųjų pajėgų restruktūrizacijos projektai, kuriais siekiama paversti JAV armiją supermobilia globalia karine jėga, ir yra numatyti žmonės, kurie vykdys reformas. JAV sausumos armijai vadovaus atsargos generolas Peter Schoomaker, buvęs JAV specialiųjų pajėgų vadas 1997–2000 metais. Yra karštas bendrų ginkluotųjų pajėgų rūšių operacijų šalininkas (t. y. oro, jūrų ir sausumos pajėgų koordinavimo). P. Schoomaker ypač žavi karinės mažų, beveik autonominių karinių dalinių operacijos, aktyvios psichologinės informacinės operacijos. Dabartinio specialiųjų pajėgų vado generolo Ch. Holland siūlymu buvo išplėtos CIA ir kitų specialiųjų pajėgų (tokių kaip Delta, SEAL) naudojimo galimybės, leidžiant joms kovoti su teroristais, nesivadovaujant jokiais civiliniais įstatymais užsienio valstybėse. Taip pat jis siūlo, kad specialiųjų operacijų štabas gautų daugiau įgaliojimų koordinuojant bendrus veiksmus su kitomis JAV pajėgomis, priklausančiomis regioninėms vadavietėms¹⁵.

Po karinės reformos JAV sausumos armiją turėtų sudaryti gana nedideli (brigados, grupės dydžio) mobilūs junginiai, naudojančys naujausią tikslaus taikymo ginkluotę ir komunikacinę techniką, leidžiančią jiems vykdyti tiek koordinuotus, tiek autonomiškus karinius veiksmus.

Taip pat pertvarkomas vadovavimas bendroms karinėms operacijoms su NATO sąjungininkais. Vietoje Vyriausiosios NATO pajėgų vadavietės Europoje (SACEUR) įkūrus Aljanso pajėgų operacijų vadavietę, o vietoj Vyriausiosios NATO pajėgų Atlanto vandenyne (SACLANT) vadavietės – Aljanso pajėgų transformacijos vadavietę, JAV visiškai centralizuos bendrų karinių operacijų su NATO sąjungininkais strateginį planavimą ir taktinį valdymą ir turės dar didesnę JAV įtaką Aljanso karinių pajėgų valdymui¹⁶. **Taip centralizuotas NATO planavimas ir valdymas Vokietiją privers arba paklusti JAV reikalavimams didinti karines išlaidas ir faktiškai atsakyti savarankiškos karinės politikos, arba išstoti iš Aljanso karinės valdymo struktūros (panašiai kaip Prancūzija).**

¹⁵ Scarborough R., „Rumsfeld gives „blank sheet“ to update special operations“, *Washington Times*, November 21 2002; Scarborough R., „Rumsfeld bolsters special forces“, *Washington Times*, January 06 2003.

¹⁶ NATO, „A new frame for Allied Command Europe: Allied Command Operations“, September 1 2003, <http://www.nato.int/shape/news/2003/09/i030901.html>.

Taip pat planuojama, kad kuriamos NATO greitojo reagavimo pajėgos (GRP) galės vykdyti konkrečią operaciją ir **be visų NATO valstybių narių sutikimo**, o vien tik gavus NATO pajėgų Europoje vado įsakymą. Tai yra **svarbi ir gana radikali naujovė**, iš esmės atitinkanti JAV strateginius interesus. *De facto* šios pajėgos bus pavaldžios JAV. Viena vertus, tai sukuria prielaidas tikrai efektyviai ir greitai vykdyti GRP operacijas. Kita vertus, tai kelia Aljanso skilimo grėsmę. Labai tikėtina, kad **NATO susiformuos dvi valstybių grupės**: tos, kurios sutiks dalyvauti operacijose, nelaukdamas visų valstybių narių pritarimo (tokios bus proamerikietiškos valstybės), ir tos, kurios dėl dalyvavimo kiekvienoje operacijoje balsuos parlamente (pavyzdžiui, Vokietija). Tai atvirai pripažįsta ir NATO pajėgų Europoje vadas J. L. Jones. Pasak jo, ateityje NATO bus padalintas į dvi grupes: pirmąją sudarys valstybės, kurios leis pajėgas panaudoti greitai; antrąją – valstybės, kurios šį klausimą spręs konsultacijų ir parlamentinio pritarimo keliu¹⁷.

Tokia JAV ginkluotojų pajėgų reforma suponuoja atitinkamus infrastruktūros ir logistikos pakeitimus. Rengiantis globaliai hegemonijai, kariniai konfliktai gali kilti bet kurioje žemės rutulio vietoje, ir JAV turi būti pasirengusios gana greitai pasiūsti ten savo „ekspedicines pajėgas“. Kadangi ateities konfliktų židiniai gali būti sunkiau nuspėjami ir išsidėstę pasaulyje tolygiau nei Šaltojo karo metais, tai Pentagonas planuoja kuo daugiau karių grąžinti namo (juos išlaikyti JAV teritorijoje yra pigiau). Taip pat bus mažinamas karių skaičius Europoje ir Japonijoje. Europoje dalį karių planuojama perkelti iš Vokietijos į Lenkiją ir Balkanus (galbūt ir į Lietuvą).

Tačiau kartu planuojama didinti JAV dislokavimo pajėgumus, t. y. stiprinti oro transportą, kurti „pirmines“ bazes strategiškai svarbiose vietose, kurios, reikalui esant, galėtų būti greitai paverstos tikromis bazėmis dideliame karių skaičiu dislokuoti. Pavyzdžiui, tokio pobūdžio bazės yra įkurtos Kirgizijoje ir Uzbekijoje. Tokių „pirminių“ bazių turėtų būti kuriama ir daugiau strategiškai svarbiose globalių transporto ir komunikacijos kelių kryžkelėse. **Tai reiškia, kad strategines transporto bei komunikacijų sankryžas kontroliuojančių valstybių reikšmė JAV užsienio politikai išaugs**¹⁸. JAV stengsis užsitikrinti jų palankumą arba įtvirtinti ten savo statytinių režimus.

Pavyzdžiui, JAV karinė vadovybė nori padidinti karių skaičių kai kuriose Afrikos valstybėse, nes šis žemynas yra potenciali teroristų prieglobsčio vieta. Pentagonas siekia sustiprinti ryšius su tokiais sąjungininkais, kaip Marokas ir Tunisas, gauti ilgalaikius leidimus įsteigti karines bazes Malyje ir Alžyre bei pasirašyti susitarimus dėl degalų lėktuvams su Senegalu ir Uganda.

2.2. Europos geopolitikos pokyčiai

Po 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykių Europos valstybės išreiškė aiškia ir tvirtą paramą JAV bei įsipareigojo imtis aktyvių veiksmų kovojant prieš tarptautinį terorizmą. Tačiau vėliau paaiškėjo, kad ši parama iš esmės apsiribojo tik diplomatinėmis priemonėmis. Tai lėmė dvi esminės priežastys. *Pirma*, JAV, kovodamos prieš tarptau-

¹⁷ *NATO enlargement daily brief*, <http://www.expandnato.org/nedbjune03.html>, 30 June, 2003.

¹⁸ „On imperial overstretch. Can the USA afford to send troops here, there and everywhere?“, *Jane's Foreign Report*, 2748, 7 August, 2003.

tinį terorizmą, ėmėsi vienašališkų veiksmų: atsisakė NATO pasiūlytos pagalbos ir pradėjo formuoti neinstitucionalizuotą *ad hoc* „norinčių ir galinčių“ antiteroristinę koaliciją, taip mažindamos egzistuojančių tarptautinių organizacijų (pirmiausia JTO ir NATO) reikšmę ir įtaką. *Antra*, dar labiau išryškėjo jau ir anksčiau egzistavę amerikiečių ir europiečių grėsmių percepcijų skirtumai. Kitaip tariant, **Europos ir JAV pozicijos išsiskyrė dėl antiteroristinės kampanijos taktikos, grėsmių neutralizavimo priemonių (metodų)**. JAV kur kas labiau yra linkusios naudoti karinę jėgą, o europiečiai – diplomatinės pastangas.

Po 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykių paspartėjusi transatlantinių santykių erozija ypač akivaizdi tapo Irako krizės metu. Prancūzijai ir Vokietijai (jas rėmė Rusija) griežtai pasisakius prieš karinius veiksmus Irake, kilo „diplomatinis karas“ tarp pastarųjų valstybių ir JAV. Tačiau tokia kontinentinės Europos pozicija neužkirto kelio JAV pradėti karinės operacijos Irake: 2003 kovo 20 d. JAV ir Jungtinės Karalystės karinės pajėgos pradėjo karinius veiksmus Irake. Pirmasis karinių veiksmų etapas buvo greitas ir efektyvus: jau po trijų savaičių JAV ir sąjungininkų kariuomenė praktiškai kontroliavo visą Irako teritoriją.

Svarbu pažymėti tai, kad Irako krizė ne tik sukėlė įtampą tarp JAV ir kai kurių Europos valstybių (Prancūzijos ir Vokietijos, kurias palaikė Belgija ir Graikija), bet ir pačioje Europoje. Tradiciškai proamerikietiškos Europos valstybės (Jungtinė Karalystė, Ispanija, Italija, Danija ir kitos) akivaizdžiai palaikė JAV poziciją. Be to, JAV karinius veiksmus prieš Iraką nedviprasmiškai parėmė ir visos Vidurio ir Rytų Europos valstybės.

Taigi Prancūzijos ir Vokietijos pastangos formuoti bendrą visos ES užsienio politiką patyrė nesėkmę: JAV ir sąjungininkai vis tiek pradėjo karinius veiksmus Irake, o dalis ES valstybių narių bei visos būsimosios ES narės amerikiečius politiškai palaikė bei suteikė karinę pagalbą. Pirmojo karinės operacijos etapo (aktyvių karinių veiksmų) sėkmė tik įtvirtino JAV vienašališkumą. Kita vertus, vėliau prasidėjęs partizaninis karas privertė JAV labiau remtis sąjungininkais. Tačiau ir šiuo atveju Irako pokariniame atstatyme dalyvauja tos valstybės, kurios anksčiau parėmė JAV karinius veiksmus. Prancūzija ir Vokietija praktiškai neprisideda prie Irako atstatymo tiek dėl politinių, tiek dėl ekonominių priežasčių.

Irako krizės metu ypač išryškėjo Jungtinės Karalystės bei Lenkijos vaidmuo bei svarba. Jungtinė Karalystė tvirtai parėmė JAV poziciją bei veiksmus ir suteikė didelę karinę pagalbą operacijų Afganistane ir Irake metu. Jungtinė Karalystė (pirmiausia jos premjeras T. Blair) tapo aktyvia JAV „advokate“, o britų ir amerikiečių „ypatinga partnerystė“ tik dar labiau sustiprėjo. Lenkijos vaidmuo ir svarba išaugo ne tiek dėl pačios Lenkijos pastangų, kiek dėl JAV veiksmų. Amerikiečiams nusprendus suteikti Lenkijai vieno iš trijų Irako administracinių sektorių kontrolę, tapo aišku, kad **Lenkija tampa pagrindine JAV interesus atstovaujanciu valstybe Vidurio ir Rytų Europoje.**

Pasibaigus aktyviems kariniams veiksams Irake, sumažėjo ir įtampa tarp JAV ir kai kurių ES valstybių. Šis santykių „atšilimas“ tapo akivaizdus po 2003 metų gegužės 25 d. Vašingtone vykusio ES ir JAV viršūnių susitikimo. Tiesa, tai atsitiko ne abipusio kompromiso dėka, bet labiau ES nusileido JAV. **Pagrindinės ES padarytos nuolaidos buvo šios: pirma**, ES įsipareigojo imtis aktyvesnių veiksmų kovojant prieš masinio naikinimo ginklų platinimą. Dar šio susitikimo išvakarėse ES patvirtino

savo strategijos prieš masinio naikinimo ginklų platinimą gaires (ang. *Basic principles for an EU strategy against proliferation of WMD*). Antra, ES taip pat pasidavė JAV spaudimui dėl Irano. Anksčiau ES vengdavo bet kokių aštresnių pareiškimų Irano atžvilgiu, tačiau dabar išreiškė susirūpinimą Irano vykdoma branduoline programa ir pradėjo reikalauti, kad ši valstybė kuo skubiau ir be išlygų pasirašytų papildomą Branduolinio neplatavimo sutarties protokolą, išleistų į šalį tarptautinius inspektorių ir bendradarbiautų su Tarptautine atominės energetikos agentūra. Pasirodė netgi nepatvirtintų pranešimų, jog ES yra pasiryžusi nutraukti derybas su Iranu dėl laisvos prekybos sutarties sudarymo. Trečia, ES nusileido JAV dėl genetiškai modifikuotų produktų. ES genetiškai modifikuotus produktus buvo uždraudusi 1998 m. ir iki šiol nepasidavė JAV spaudimui šį draudimą atšaukti. Tačiau 2003 m. viduryje skubos tvarka buvo parengtas ES direktyvos dėl genetiškai modifikuotų maisto produktų ženklavimo projektas, kurį patvirtinus buvo atšauktas genetiškai modifikuotų produktų draudimas.

Faktiškai vieninteliu bendru ES veiksmu, nesutampančiu su JAV pozicija, buvo europiečių nepritarimas Tarptautinio baudžiamojo teismo (TBT) jurisdikcijos netaikymo JAV piliečiams. ES valstybės narės ir būsimosios narės patvirtino, kad remia TBT ir nepasirašys dvišalių sutarčių su JAV, kuriose išpareigotų neišduoti JAV piliečių TBT.

Dar viena svarbia Irako krizės pasekmė galima laikyti **Prancūzijos ir Vokietijos veiksmų kuriant Europos saugumo ir gynybos politiką (ESGP) konsolidaciją.** Suvokdamos, kad bendros visos ES gynybos politikos sukurti nepavyks, šios dvi valstybės ėmėsi burti „branduolį“. 2003 metų balandžio 29 d. įvykusį Prancūzijos, Vokietijos, Belgijos ir Liuksemburgo vadovų susitikimą, kuriame norėta aptarti glaudesnę bendradarbiavimą gynybos srityje, galima laikyti tokio branduolio užuomazgomis.

Prancūzijos ir Vokietijos siekis formuoti ir kontroliuoti ESGP aiškiai atspindi ES Konstitucinės sutarties projekte. Būtent šių dviejų valstybių pastangomis sutarties projekte buvo įrašyti **sustiprinto bendradarbiavimo bei savitarpio gynybos** principai. Iš esmės šių pasiūlymų tikslas yra mažinti politinę ES priklausomybę nuo JAV, sukuriant nepriklausomą nuo NATO ES karinio planavimo struktūrą.

Tačiau vertinant visos ES mastu sutarties projekto nuostatas dėl ESGP kelia tam tikrų grėsmių. Sustiprinto bendradarbiavimo įteisinimas reikštų „dviejų greičių“ Europos įteisinimą, o tai iš principo nėra priimtina, nes pažeidžia lygiateisiškumo principą. Savitarpio gynybos įteisinimas irgi turėtų neigiamų pasekmių: tokiu atveju ESGP pretenduotų tapti alternatyva NATO ir būtų dubliuojamos pajėgos bei valstybės narės neefektyviai naudotų resursus. Be to, tam tikrų grėsmių kelia ir pasiūlymas įkurti Europos ginkluotės ir strateginių tyrimų agentūrą. Šios agentūros įkūrimas turėtų teigiamą poveikį, jei pagrindinė jos funkcija būtų ginkluotės standartizacija, kartu – ir suderinamumo siekis. Tačiau galimas ir neigiamas poveikis tuo atveju, jeigu ES gautų teisę nustatinėti ginkluotės įsigijimo prioritetus ir nacionalinius įsigijimus reguliuotų ES.

Kita vertus, mažai tikėtina, jog šios pastangos sukurti gynybinį „branduolį“ ES artimiausiu metu bus sėkmingos. Pagrindinė kliūtis stiprinti karinę ES galią yra akivaizdus disbalansas tarp politinės valios ir karinių bei finansinių galimybių.

Norėdamos sukurti veiksmingą ESGP, „branduolio“ valstybės pirmiausia susidurs su finansinėmis problemomis. ES valstybėms reikia modernizuoti karines pajėgas bei daugiau išlaidų skirti karinių tyrimų plėtotei ir ginkluotei įsigyti. Tai įmanoma pasiekti dviem būdais: arba didinti mokesčius, arba mažinti socialines programas. Tačiau nė vienas iš šių variantų nėra priimtinas politiškai. Turint galvoje užsitęsusių ES ekonomikos stagnaciją (kartais turinčią netgi krizės požymių), mažai tikėtina, kad „branduolio“ valstybės didins savo karines išlaidas.

Taigi ESGP bent jau artimiausiu laikotarpiu išliks iš esmės politine iniciatyva be rimtesnio „turinio“, o kiekybinis ir kokybinis atotrūkis karinėje srityje tarp JAV ir ES tik didės.

2.3. Rusijos geopolitikos pokyčiai

Rusijos sąlyginis įtraukimas į atlantistines karines ir politines struktūras atitinka ir Rusijos, ir JAV nacionalinius interesus. NATO užsienio reikalų ministrų susitikimas Reikjavike 2002 metų gegužės vid. pradėjo spartesnę Rusijos įtraukimo į svarbiausią atlantizmo struktūrą (NATO) etapą, nors Rusijos geopolitinės orientacijos tam tikrą pasikeitimą galima buvo fiksuoti jau nuo 2001 metų birželio mėn. įvykusio V. Putin ir G. W. Bush susitikimo. Pačia bendriausia prasme tokią dinamiką lėmė didėjanti JAV ir Rusijos nacionalinių interesų konvergencija ir vis augantis bendrų interesų suvokimas abiejose šalyse. **Abi šalys susiduria su tomis pačiomis grėsmėmis (islamiškuoju fundamentalizmu) ir turi tą patį potencialų geopolitinį konkurentą – Kiniją.** Šalis sieja ir bendri geoekonominiai interesai: Vašingtonui svarbu turėti nepriklausomą nuo musulmoniškų šalių strateginį žaliavų tiekimą, o Maskvai atvirumas Vakarams, ir ypač bendradarbiavimas su JAV, leistų modernizuoti savo ekonomiką.

Šios bendrosios geopolitinės bei geoekonominės tendencijos atsispindėjo ir Prezidento Bush vizito Maskvoje metu 2002 m. gegužės pab. Pasirašydamas formalią Sutartį dėl branduolinės ginkluotės sumažinimo, Vašingtonas lyg ir padarė „nuolaidą“ Maskvai. (Žinia, Pentagonas buvo prieš formalaus dvišalio susitarimo pasirašymą.) Kartu sutartis neužkirto kelio JAV toliau plėtoti priešraketinės gynybos sistemos kūrimo, o tai reiškė, kad JAV vienašališkai pasitraukia iš PRG sutarties. Neatmestina galimybė, jog Rusijai gali būti pasiūlyta dalyvauti kuriant tokią sistemą, o tai gali teigiamai paveikti jos karinio komplekso restruktūrizaciją, galiausiai prisitariant prie NATO karinių struktūrų ir ilgainiui tampant tikra Aljanso nare.

Jei šis scenarijus vis dar atrodo miglotas, tai bendro „energetikos aljanso“ kūrimas yra visiškai realus. JAV suinteresuotos Rusijos naftos eksporto didėjimu, nes tai turėtų sumažinti JAV priklausomybę nuo arabų šalių tiekiamos naftos bei stabilizuotų pasaulines naftos kainas. Rusija jau ėmėsi ir visiškai konkrečių žingsnių kurti toki „aljansą“ (jau projektuojama „Murmansko vamzdynų sistemos“, Murmansko suskystintų gamtinių dujų eksporto terminalo statyba – (šių projektų pagrindinė paskirtis bus tiekti energetines žaliavas į JAV rinką)¹⁹.

¹⁹ Kaliukov E., „Pravitel'stvo nashlo gde det' severnuiu neft“, *Gazeta.ru*, 2003 04 17, <http://www.gazeta.ru>;

„Priority neftianki“, *Neftegaz.ru*, 2003 04 17, <http://www.neftegaz.ru>.

Įvertinant anksčiau išdėstytas aplinkybes bei faktus, galima būtų spėti, jog formuojasi prielaidos sėkmingam politiniam ir kariniam JAV ir Rusijos bendradarbiavimui. Viena aišku – toks bendradarbiavimas nėra ir nebus lygiavertis. **Tačiau jei Rusijos elite išgalės integracijos į Vakarų saugumo ir ekonomines institucijas („vakarinis“) geopolitinis kodas, tai ji gali pretenduoti užimti pagrindinio JAV sąjungininko vietą visoje Eurazijoje.** Tiesa, kol kas rimtai sunku kalbėti apie tokios įvykių raidos perspektyvas. Pirmiausia dėl politinio neapibrėžtumo Rusijoje. Prezidento Putin provakarietiška politika nėra labai populiaru kariuomenėje ir visuomenėje dažnai susilaukia kritikos, o tai kelia klausimą, ar Rusija apskritai sugebės išlaikyti provakarietišką orientaciją ir vykdyti būtinas administracines, karines ir ekonomines reformas, net jei politinė ir karinė vadovybė tęstų provakarietišką kursą.

Antra vertus, nėra visiškai aišku, kokių galutinių tikslų Rusija siekia savo provakarietiška politika:

- **pragmatinių transkontinentinių** – visiškai įsijungti į transkontinento saugumo bendruomenę nuo Vladivastoko iki Vankuverio, kurioje būtų svarbiausia JAV partnerė Eurazijoje, pasidalinti su JAV įtakos zonomis Europoje arba kurti Europos jėgų pusiausvyrą, kurioje pati Rusija būtų arbitras;
- **europakontinentinių** – ilgainiui išstumti JAV iš Europos ir kurti europinę jėgų pusiausvyrą, stiprinti Rusijos ir Vakarų Europos energetinės infrastruktūros, ekonominių bei saugumo struktūrų integraciją, kuriant bendrą ekonominę erdvę ir bendras politines institucijas. Taip integruotą „eurorusiją“ paversti alternatyvių globalios galios centru JAV ir Kinijai;
- **eurazinių** – ilgainiui išstumti JAV ne tik iš Europos, bet ir visos Eurazijos, kartu su sąjungininkais kontroliuoti diskontinentinę geostrateginę zoną bei mesti iššūkį globaliam JAV dominavimui.

2.4. Kinijos geopolitika

Kinija 2002 metais aktyviai siekė įsitvirtinti Rytų Azijoje ir tuose regionuose, kurie susilaukia mažesnio Vakarų dėmesio. Spartus ekonominis augimas ir politinės sistemos stabilumas bei didžiosios valstybės ambicijos skatina Kiniją vykdyti aktyvesnę regioninę ir globalią politiką. Tačiau Kinija galią plečia itin atsargiai ir subtiliais būdais.

2002 m. Kinija ėmėsi laikytis gana lanksčios politikos JAV atžvilgiu. Ji palaikė JAV poziciją Irako klausimu: JT Saugumo Taryboje balsavo už inspektorių siuntimą į Iraką, itin nesipriešino JAV karinės operacijos prieš Iraką siekiams, bendradarbiavo su Amerika dėl Šiaurės Korėjos branduolinių programų ir ne itin priekaištavo JAV dėl ginklų eksporto į Taivanį. Tai galėtų atrodyti keista po to, kai JAV netiesiogiai savo nacionalinio saugumo strategijoje Kiniją įvardijo kaip strateginę priešininke.

Pekinas įgyvendina gana racionalią bendradarbiavimo su JAV, kaip vienintele supervalstybe, strategiją – siekia užsitikrinti taikią išorės aplinką, užsienio investicijas, pažangių, būtinų ekonomikos plėtrai technologijų gavimą. Nuolatinė ekonomi-

kos plėtra iš esmės savo ruožtu yra Kinijos vidaus socialinio ir politinio stabilumo sąlyga, nes pragyvenimo skirtumas tarp Kinijos agrarinių vakarų ir industrinių rytų bei pietryčių pakrantės provincijų yra pakankamai ryškus.

Kinija pasirinko nekonfrontavimo politiką (kol JAV nesikiša į Kinijos vidaus reikalus) ir laikinai **toleruoja JAV lyderiavimą pasaulyje** tam, kad užmaskuotų savo hegemoninius tikslus Rytų ir Pietryčių Azijoje ir, bendradarbiaudama su JAV, gautų ekonominės naudos. JAV ir kitų Vakarų šalių investicijos yra būtinos Kinijos ekonomikos plėtrai. Iš kitos pusės, dėl tokios užsienio politikos Kinija pasiekia ekonominių laimėjimų ir galės juos panaudoti toliau modernizuojant kariuomenę ir taip siekti savo ilgalaikio tikslo dominuoti Rytų ir Pietryčių Azijoje.

Pirmiausia Kinija stengiasi dar labiau sustiprinti ir išplėsti savo įtaką Rytų Azijos regione ir tapti neabejotina regiono dominante. Šiuo metu tam yra susidariusios palankios sąlygos. Japonija dėl recesijos negali vykdyti pakankamai aktyvios politikos. Pekinas bando pasinaudoti kiekviena galimybe prisidėti prie įtakos regione stiprinimo. Visai tikėtina, jog, Kinijai tapus PPO nare, Rytų Azijos regionas taps labiau priklausomas nuo Kinijos.

Kartu Kinija stengiasi plėtoti ir savo globalią įtaką. Negalėdama prasisksverbti į tuos regionus, kuriuose dominuoja Vakarų valstybės ir kompanijos, Kinija plėtoja savo įtaką tuose regionuose, kur sulaukia mažiausiai pasipriešinimo, ir ten, kur Vakarų dėmesys yra susilpnėjęs – Afrikoje ir Lotynų Amerikoje.

Atrodo, jog Pekinas yra parengęs ilgalaikę santykių su Afrikos šalimis strategiją. Didinti įtaką Afrikos šalyse Kinijai naudinga dėl kelių priežasčių. *Pirma*, tokiu būdu Kinija formuoja rinką savo gaminiais (pirmiausia ginkluotei). *Antra*, Kinija aktyvina santykius su tomis šalimis, kurios turtingos energetinių išteklių. Nors šiuo metu daugiausia naftos importuojama iš Artimųjų Rytų, tačiau atrodo, jog Kinija siekia mažinti savo priklausomybę nuo šio regiono ir aktyviai ieško alternatyvių energetinių šaltinių. Pekinas jau pradėjo kurti svarbius energetinius projektus su Nigerija ir Angola. Pažymėtina, kad ir ateityje Kinijos įtaka Afrikoje gali stiprėti. Pirmiausia Afrikos šalims Kinija patraukli savo ekonomine politine sistema, kuri efektyviai užtikrina politinį stabilumą ir ekonominį augimą. Skirtingai nei Vakarams, Kinijai dominuoti Afrikoje netrukdo kolonijinė praeitis. Galiausiai Afrikos šalių politiniams režimams Pekinas nekelia jokių specialių reikalavimų, kaip tai dažnai daro Vakarų šalys. Taip pat Kinija aktyviai siekia bendradarbiauti su Brazilija²⁰.

2002 metais Kinija išskėlė naujas užsienio politikos idėjas: ekonominis ir prekybinis bendradarbiavimas padidina saugumą, o saugumas – bendradarbiavimą; kovai prieš terorizmą ir tarptautinius nusikaltimus turi būti sukurta Ramiojo vandenyno regioninio saugumo sistema; turi būti sukurta teisinga ir protinga tarptautinė tvarka. Šios idėjos yra kartu ir vienašališkos JAV politikos kritika. Tokiomis idėjomis Kinija siekia daryti įtaką tarptautinės bendruomenės ir amerikiečių visuomenės nuomonei.

Kinijos regioninių bei globalių interesų realizavimas priklausys nuo kelių pagrindinių veiksnių įtakos. Labai svarbus dalykas, kaip naujoji Kinijos politinio elito karta sugebės sumažinti socialinę ekonominę įtampą, kylančią dėl nevienodų

²⁰ Stratfor, *China's 21st Century Africa Policy Evolving*, http://www.stratfor.com/standard/analysis_view.php?ID=205640, 07 08 2002.

Kinijos regionų išsivystymo²¹. Ilgalaikės perspektyvos požiūriu, įtakos turės JAV ir Kinijos santykių dinamika. Tikėtina, kad Vašingtonas Kinijai taikys „dvišalio eismo“ strategiją. JAV stengsis mažinti Kinijos įtaką jai strategiškai bei geoekonomiškai svarbiuose regionuose (pirmiausia Vidurio Azijoje). Todėl JAV gali netiesiogiai (slapta) inicijuoti įvairių regioninių aljansų formavimąsi, kurie turėtų riboti Kinijos ambicijas. Kartu JAV sieks tiesiogiai bendradarbiauti su Kinija. Neatmestina ir prielaida, kad JAV gali bandyti įtraukti Pekiną į trišalio bendradarbiavimo struktūrą, kurią sudarytų JAV, Kinija bei Japonija.

Dabar JAV ir Kinija linkusios neaštrinti santykių ir daryti viena kitai nuolaidas (Kinija priėmė įstatymą, kuriuo sugriežtino ginklų eksporto kontrolę. Tokio įstatymo ilgai reikalavo JAV, o Vašingtonas į teroristinių organizacijų sąrašą įtraukė opozicinę Pekino režimui uigurų islamo organizaciją.

3. Geopolitiniai pokyčiai regioniniu lygmeniu 2001–2003 m.

3.1. Euroatlantinis supraregionas

Kova su globaliu terorizmu 2001–2003 metais parodė, kad Šaltojo karo metu susiformavusios tarptautinės institucijos ir kariniai politiniai aljansai apskritai *netinka*, nes yra dabarties galios pasiskirstymo tarptautinėje sistemoje, be to, yra nepakankamai efektyvūs – juos būtina reformuoti. Tai pirmiausia pasakytina apie NATO.

NATO plėtrą lėmė aktyvi JAV parama. Tačiau plėtra nebuvo svarbiausias Prahos viršūnių susitikimo sprendimas. Svarbiausia buvo karo su Iraku klausimas ir NATO karinės bei politinės struktūros reformos planai. Plėtra ir struktūrinė reforma Vašingtonas siekia sustiprinti savo įtaką Europoje. Taip pat, Vašingtono manymu, bendradarbiavimo su Maskva politika ir glaudesnės Rusijos integracijos su NATO strategija, NATO greitojo reagavimo pajėgų sukūrimas padėtų efektyviau paversti teritorinį - gynybinį aljansą kovos su globaliu terorizmu įrankiu.

Įkūrus NATO – Rusijos tarybą, Rusijos dalyvavimas „NATO dvidešimtuke“ kelia Rusijos, kaip didžiosios valstybės, statusą, tačiau jos pačios elgesys yra labiau kontroliuojamas ir nuspėjamas. Galiausiai taip Rusija bus atitolinta nuo potencialaus aljanso su Kinija. Galimo konflikto tarp Vakarų ir Kinijos atveju Rusija galėtų tapti labai vertinga sąjungininke. **NATO – Rusijos taryba „pririša“ Rusiją prie Vakarų.**

Geostrateginiu požiūriu, Rusija JAV reikalinga kaip atsvara Kinijai. Trum-palaikės perspektyvos požiūriu, turint omenyje tą faktą, jog Rusija palaiko gana glaudžius santykius (tiek politinius, tiek ekonominius) su „blogio ašies“ valstybėmis (Iraku, Iranu, Šiaurės Korėja), JAV strategija būtų panaudoti Rusiją kaip spaudimo priemonę minėtosioms valstybėms. Svarbu konstatuoti ir tą faktą, jog, taip susiklosčius tarptautinei jėgų pusiausvyrai, Rusijai atsiranda politinio manevro galimybė, siekiant išsiderėti vienokių ar kitokių nuolaidų (pavyzdžiui, JAV nuolaidos dėl PRG, Rusijos įtraukimas į NATO sprendimų priėmimą, Rusijos įstojimas į PPO ir t. t.).

²¹ Stratfor, *The Bush–Jiang Summit: A New Chapter in U.S.–Chinese Relations*, <http://www.stratfor.com>, 24 10 2002.

Tiesa, kyla klausimas, kokią konkrečią formą Rusijos, JAV ir Vakarų Europos šalių bendradarbiavimas gali įgauti. Kitais žodžiais tariant, kokiais klausimais Rusijai realiai bus suteikta teisė daryti įtaką NATO priimamiems sprendimams. Galima būtų spėti, kad pagrindinis strateginis Rusijos uždavinys būtų sukurti visiškai nesusijusį su dabartinėmis NATO struktūromis sprendimų priėmimo mechanizmą, kuris leistų svarstyti svarbiausius saugumo uždavinius. Vidurio bei Rytų Europos šalys, naujosios ir būsimosios Aljanso narės šiame procese negalėtų dalyvauti arba jų įtaka priimant sprendimus būtų minimali. Kitaip tariant, Maskva NATO norėtų matyti kaip kelių „klubų“ arba lygių organizaciją, kurioje ji turėtų tam tikrą sprendžiamąją galią. Politinis ir diplomatinis Rusijos aktyvumas Europoje (susitikimai su Vokietijos, Prancūzijos, Jungtinės Karalystės, Italijos vadovais) kaip tik ir realizuoja šį Rusijos interesą. Siekdama šio tikslo, Rusija pirmiausia bando naudotis ekonominiais argumentais (siekiama tapti pagrindine strateginių žaliavų tiekėja, europiečių įtraukimas į investicinius projektus ir pan.).

Kartu su NATO transformacijos tikslu JAV išskėlė laikiną *ad hoc* antiteroristinių koalicijų idėją. Ši idėja buvo sėkmingai realizuota karo Afganistane ir Irake metu. Vašingtonas suinteresuotas ir naujų regioninių galios centrų formavimusi (pavyzdžiui, JAV skatina Indijos aktyvumą Pietų bei Pietryčių Azijoje, neprieštarauja Japonijos militarizacijai) arba skatina rungtyniavimą tarp regioninių galių (Didžiosios Britanijos, Vokietijos ir Prancūzijos).

Formuojant santykius su Vakarų Europa, ypatingas JAV dėmesys skiriamas NATO, kaip kolektyvinę gynybą ir transatlantinį bendradarbiavimą garantuojančiai struktūrai. **Vašingtonas tebelaiiko NATO svarbiu tarptautinės politikos instrumentu, demonstruodamas neoatlantinės geopolitikos tąsos bruožus.** JAV siekia, kad Aljansas naujų grėsmių akivaizdoje **transformuotų savo struktūrą, sustiprintų karinius pajėgumus ir sukurtų naujus gebėjimus.** Amerikiečių nuomone, viena iš sėkmingo Aljanso funkcionavimo sąlygų – mobilių, gerai parengtų karinių junginių, galinčių efektyviai reaguoti į įvairias grėsmes (taip pat už euroatlantinio supraregionų), sukūrimas.

Vašingtonas neabejingas Aljanso *plėtros* ir *transformacijos* procesams. JAV stengiasi išsaugoti savo dominavimą Aljanso bei vadovavimą jo transformacijai. Vašingtonas skatina didžiųjų Europos valstybių „konkurenciją“ reformuojant Aljansą. Ta NATO narė, kuri pasiūlys efektyvesnį Aljanso reformavimo planą, galėtų tapti Aljanso reformų lydere ir regionine dominante Europoje.

NATO viršūnių susitikime priimtą sprendimą išplėsti Aljansą geopolitiniu požiūriu galima vertinti kaip jūrinių valstybių įsitvirtinimo vakarinėje diskontinentinės zonos (*rimlando*) dalyje baigiamąjį etapą. Į antrąjį NATO plėtros etapą, pakvietę Rumuniją ir Bulgariją, JAV ir sąjungininkai stengiasi sutelkti čia savo įtaką. Tokia strategija neprieštarauja JAV požiūriui į NATO struktūros perspektyvas. Iš esmės JAV stengiasi pertvarkyti NATO taip, kad šis Aljansas liktų organizacija, galinčia užtikrinti saugumą euroatlantiniame supraregione bei pasiekti, kad sąjungininkai Europoje sustiprintų savo karines galimybes. Kartu JAV ir toliau nori išlikti bloko lydere, o sąjungininkus išnaudoti įgyvendinant ne tokias svarbias operacijas (kaip ir dabar vykstančiame kare su terorizmu, pavyzdžiui, palaikant taiką Kabule, Irake ar pan.). Galiausiai, skatindama NATO plėtrą ir pasisakydama už naujų narių priėmimą, JAV siekia suformuoti Vidurio bei Pietryčių Europoje proamerikietišku

valstybių bloką (ang. *lobby*) ir taip stiprinti Europoje savo įtaką.. (Išidėmėtina, jog jau dabar JAV naudojami Bulgarijos karinėmis oro bazėmis.)

Taip pat reikia turėti galvoje ir tai, jog globalios kovos su terorizmu kontekste smarkiai išauga Juodosios jūrinio regiono bei Pietryčių Europos strateginė reikšmė. *Pirma*, Pietryčių Europa, konkrečiai Bulgarija ir Rumunija, tampa svarbiu placdarmu karinėms operacijoms vykdyti Artimuosiuose ir Vidurio ir Artimuosiuose Rytuose, taip pat Vidurio Azijoje. *Antra*, šios šalys Balkanų regione yra svarbus nelegalios prekybos ginklais, narkotikais „koridorius“, jungiantis Aziją su Europa. Siekiant efektyviai kovoti su teroristinėmis struktūromis, išsibarsčiusiomis po visą Vakarų Europą, būtina efektyvi šio „transporto koridoriaus“ kontrolė. *Trečia*, euroatlantinių struktūrų plėtra į Pietryčių Europą sukurtų vientisą demokratinių proamerikietišku valstybių juostą nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Tai galėtų sutvirtinti ir geopolitinę Ukrainos bei eventualiai ir Moldovos provakarietišką orientaciją ir priverstų ir Serbiją sparčiau pasukti demokratijos keliu.

Panašiai kaip ir NATO išsiplėtimas, ES plėtra trukdys jai tapti vieningu geopolitiniu galios centru. Paskutinį ES plėtros etapą galima vertinti dvejopai. Atrodytų, kad pasiryžusi beprecedentei plėtrai (į organizaciją buvo pakviesta dešimt naujų – pokomunistinių valstybių) ES demonstruoja savo, kaip pasaulinio galios centro, ambicijas. Antra vertus, kyla daug abejonių, ar Briuseliui pavyks tas pretenzijas realizuoti. Visiškai tikėtina, kad naujų narių priėmimas tik dar labiau sukomplikuos ir taip sudėtingą organizacijos vidinės integracijos procesą, kartu sumažės ES galimybės tapti globaliu galios centru. Remiantis šia logika, galima būtų vertinti ir Turkijos paskelbimą oficialia ES kandidate. Taip ES demonstruoja turinti geopolitinių ambicijų stiprinti savo įtaką strateginiu bei geoekonominiu požiūriu svarbiame Vidurio bei Artimųjų Rytų regione, galbūt ir Juodosios bei Kaspijos jūrų regionuose. Kita vertus, akivaizdu, kad derybos dėl Turkijos prisijungimo (jei jos prasidės 2004 m. pab.) vyks ilgai ir bus sudėtingos, o jų baigtis sunkiai nuspėjama. Pažymėtinas ir tas faktas, jog Turkijos kvietimą deryboms ypač aktyviai rėmė JAV ir Didžioji Britanija. Todėl labiau tikėtina prielaida, jog skatindamos Turkiją priimti į ES, JAV ir Didžioji Britanija siekia sustiprinti savo įtaką ES bei susilpninti integracines jos galimybes.

Tolesnę ES raidą bei jos geopolitiką lems keletas aplinkybių. *Pirmiausia* ES turės galutinai apsispręsti dėl savo vidinės struktūros arba, kitaip tariant, dėl jos santvarkos. Ryškėja du ES santvarkos modeliai. Federacinis numato ne tik Europos Komisijos galių stiprinimą (galbūt ir Ministrų Tarybos renkama prezidentą, kuris būtų ir Europos atstovas pasaulyje), bet ir gerai integruotas saugumo, gynybos, mokesčių bei socialinę politikas. Kitas modelis – labiau decentralizuotas – numato pakankamai ribotą centrinių ES institucijų kompetenciją. Kol kas sunku prognozuoti, kuris iš minėtų modelių gali būti nuosekliai pritaikytas. Visgi kai kurias prognozes galima daryti. Iš esmės jos remiasi realistine prielaida, jog nacionalinis (valstybinis) principas, o ne federacinis dominuos bent jau artimiausioje ateityje.

Todėl manytume, jog išsiplėtusioje ES, turinčioje jau 25 nares, glaudesnės integracijos galimybės gali sumažėti. Tokiai integracijai gali pasipriešinti kai kurios naujai priimtoms narės, pirmiausia proamerikietiškos orientacijos Lenkija. Integraciniai procesai sumažintų tiek regionines jos galias, tiek galimybes efektyviau veikti ES institucijas. Federalistų planams gali pasipriešinti ir kai kurios didžiosios ES narės senbuvės, tradiciškai ne tik Didžioji Britanija, bet ir Vokietija. Europos federalizacija

dar labiau pagilintų atotrūkį tarp ekonominio Vokietijos potencialo, pagrindinio ES ekonominio „variklio“, bei politinių Berlyno galių. Taip pat pažymėtina, jog glaudesnei integracijai nepritaria ir JAV. Vašingtonas, pasinaudodamas Didžiąja Britanija bei proamerikietiška naujai pakviestų į ES narių orientacija, gali pabandyti stabdyti federalizacijos procesą.

Antra, siekdama tapti globaliu galios centru, ES turėtų peržiūrėti savo gynybos, saugumo politiką, iš esmės reformuoti karines pajėgas, sukurdamą greito reagavimo padalinius, galinčius veikti įvairiose pasaulio vietose. Tačiau šiandieninėmis sąlygomis šitokie pokyčiai mažai tikėtini. ES galimybes riboja stiprios pacifistinės nuotaikos labiausiai išsivysčiusiose Vakarų Europos šalyse, dideli tokių reformų finansiniai kaštai bei bendras ekonomikos nuosmukis.

Trečia, tolesnę ES raidą lems ir tai, kaip į organizaciją integruosis naujai pakviestos narės bei kaip seksis įveikti socialinį, ekonominį, kultūrinį atotrūkį tarp organizacijos senbuvų ir naujų narių. Remiantis ką tik išvardintomis aplinkybėmis, galima daryti prielaidą, jog artimiausioje perspektyvoje ES daugiausia dėmesio skirs konstitucinės sąrangos problemoms, bet kaip tik jų svarstymas labiausiai kels įtampą tarp ES narių.

3.1.1. Jūrinė Europa

2003 metus galima būtų vadinti „pastangų didinti ES vidinę integraciją“ metais. Iš esmės produktyviai ir sėkmingai dirbęs Konventas dėl ES ateities parengė ES Konstitucinės sutarties projektą, kuriame atsispindi bandymai sukurti efektyvesnę institucinę ES mechanizmą. Esminės naujovės yra susijusios būtent su instituciniais klausimais.

Nors sutarties projekte pateikti nauji pasiūlymai dėl ES institucinės reformos bei sprendimų priėmimo mechanizmo yra kompromisiniai, tačiau **kai kurie atskiri nauji siūlymai kelia potencialią grėsmę mažoms valstybėms**, t. y. ir Lietuvai:

- ES Konstitucinės sutarties projekte siūloma įsteigti ES viršūnių tarybos pirmininko bei ES užsienio reikalų ministro postus ir taip atsisakyti dabar galiojančio rotacinio 6 mėn. valstybių narių pirmininkavimo ES. **Tai labai riboja mažųjų valstybių potencialią įtaką ES sprendimų priėmimui.**
- 2009 m. įsigalios „**dvigubos daugumos**“ sistema. Jos esmė – sprendimas bus laikomas priimtu, jei už jį balsuos 13 iš 25 valstybių, atstovaujančių 60 % ES gyventojų. Tai reiškia, kad trys didžiosios ES valstybės – Vokietija, Jungtinė Karalystė ir Prancūzija – kartu galės blokuoti bet kurį ES sprendimą, nes jose gyvena 40 % visų ES gyventojų. Tačiau mažųjų valstybių galimybės blokuoti sprendimą bus labai ribotos.
- **Valstybių narių veto teisė** bus panaikinta dar 33–ose srityse, tai ir prieglobsčio suteikimas, imigracijos politika, kova su nusikalstamumu. Tačiau valstybės narės išlaikys veto teisę priimant sprendimus užsienio politikos, gynybos, mokesčių bei socialinės politikos srityse. Toks sprendimų priėmimo mechanizmo keitimas yra tiesioginis žingsnis ES federalizacijos link ir **riboja būsimą Lietuvos įtaką priimant bendrus sprendimus**, kurie turės tiesioginės įta-

kos įvairioms mūsų šalies vidaus gyvenimo sritims. Kitaip tariant, ES priimtus sprendimus bus privaloma vykdyti net ir tuo atveju, jei Lietuva pasisakė prieš ir tai prieštarauja jos nacionaliniams interesams.

- Visos valstybės narės iki 2009 m. turės po vieną Europos Komisijos komisarą. Nuo 2009 m. EK komisarų skaičius bus 25, nepriklausomai, kiek valstybių narių bus ES. 15 komisarų turės balsavimo teisę, o 10 – neturės. Taigi bus sukurtas tam tikras komisarų „branduolys“. Tačiau, siekiant užtikrinti lygias valstybių narių galimybes, bus sukurta rotacijos sistema, pagal kurią konkrečios valstybės narės komisaro įgaliojimai kistų: vieną ar kelias kadencijas jis turėtų balso teisę, kitą – nebe²². Tokia sistema bus techniškai labai komplikauta. **Tokia EK formavimo sistema pažeidžia valstybių narių lygiateisiškumo principą.** Lietuva ne visada turės Europos Komisijoje balso teisę turintį komisarą, nes balsuojantys komisarai keisis rotacijos principu. **Tai apribos Lietuvos galimybes daryti įtaką ES sprendimų priėmimo procesui.**

Šie pasiūlymai sukėlė nesutarimų tarp didžiųjų ir mažųjų valstybių. 2003 metų rugsėjo 1 d. Prahoje susirinkę 15–kos esamų ir būsimų ES mažųjų valstybių atstovai (iš mažųjų valstybių nedalyvavo tik Beniliksio atstovai – dėl Vokietijos spaudimo) išreiškė bendrą poziciją, kad dabartinės ES Konstitucinės sutarties nuostatos dėl EK formavimo tvarkos bei kvalifikuotos daugumos balsavimo išplėtimo turėtų būti peržiūretos. Šią mažųjų valstybių poziciją palaiko ir Europos Komisija. Taigi diskusija dėl institucinių ES klausimų dar yra nebaigta ir Tarpvyriausybines konferencijos metu šie nesutarimai dar kartą iškil.

Kur kas sėkmingesniu procesu galime laikyti ES plėtros procesą. 2002 m. gruodžio mėn. Kopenhagoje baigėsi 10 kandidačių derybos dėl narystės ES, o 2003 m. balandžio mėn. Atėnuose buvo pasirašyta Stojimo sutartis.

Iš esmės ši ES plėtros etapą galima laikyti jau baigtu procesu. Devynių būsimųjų ES narių piliečiai referendumuose pritarė savo šalių narystei ES (tik Kipras referendumo nerengė). Stojimo sutarčiai pritarus ES valstybių narių parlamentuose bei Europos Parlamentui, 2004 metų gegužės 1 d. ES narėmis taps beveik dešimtmetį to aktyviai siekusios aštuonios VRE valstybės bei Kipras ir Malta. ES santykinė galia (ypač vertinant ekonominiu bei demografiniu požiūriu) labai smarkiai išaug.

Be ES plėtros proceso, kartu nuosekliai vyko ir ES santykių su būsimosiomis rytinėmis kaimynėmis plėtojimas. Pagrindinė priežastis, paskatinusi plėtoti politinius santykius, yra intensyvėjantys ES ir Rusijos ekonominiai ryšiai (ypač energetikos srityje).

Pagrindinis ES energetikos politikos tikslas yra energijos tiekimo vartotojams užtikrinimas. ES priklausomybė nuo energijos resursų importo yra didelė: šiuo metu 50 % visų suvartojamų energijos resursų (naftos, dujų ir elektros energijos) ES importuoja. Priėmus į ES Vidurio Rytų Europos valstybes, ši priklausomybė tik didės. Prognozuojama, kad 2030 m. ES importuos jau 70 % suvartojamų energijos resursų. Didžioji dalis energijos resursų (ypač dujų ir naftos) yra ir bus importuojama iš Rusijos.

²² Parker G., Dombey D., „Not perfect but more than we could have hoped for: Europe’s draft constitution“, *Financial Times*, June 20 2003.

Taigi ES šalių, kaip svarbių energijos vartotojų, ir Rusijos, kaip vienos iš didžiausių energijos šaltinių tiekėjos, geoenergetiniai interesai sutampa. Vienas iš esminių ES interesų, siekiant garantuoti energijos tiekimą savo vartotojams, yra saugaus ilgalaikio energijos resursų gavybos ir transportavimo iš Rusijos užsitikrinimas. Esminis Rusijos interesas – energijos žaliavų eksporto rinkų plėtra bei ES priklausomybės nuo Rusijos žaliavų didinimas.

Ekonominių santykių su Rusija plėtojimas bei būtinybė iš naujo peržiūrėti išsiplėtusios ES santykius su būsimosiomis kaimynėmis Rytuose yra pagrindinės priežastys, paskatinusios „Platesnės Europos“ iniciatyvą.

ES pastangos konceptualizuoti ir nuosekliai suformuluoti savo politiką būsinių naujų kaimyninių šalių atžvilgiu ypač suintensyvėjo 2002–2003 metais. 2002 m. pradėta „Platesnės Europos“ koncepcija pamažu įgauna vis aiškesnę formą ir turinį. Tiek ES, tiek būsimosios ES narės (ypač Lenkija) iškelia vis naujų iniciatyvų ir pasiūlymų dėl bendradarbiavimo su būsimosiomis ES rytinėmis kaimynėmis plėtojimo. 2003 m. vasario mėn. Lenkija paskelbė naują „Rytų dimensijos“ iniciatyvą, kuria siūloma kurti ir įgyvendinti įvairias programas, užtikrinančias Ukrainos, Baltarusijos, Moldovos ir Rusijos stabilumą, saugumą ir ekonominę gerovę. Siūloma įkurti Europos demokratijos fondą šioms programoms finansuoti bei suteikti šioms valstybėms „ilgalaikę perspektyvą“ tapti ES narėmis.

Svarbiu postūmiu aiškiau formuluojant ES Rytų politiką turėtų tapti 2003 metų kovo 11 d. paskelbtas **Europos Komisijos komunikatas „Platesnė Europa – kaimynystė: nauji santykių su kaimyninėmis valstybėmis Rytuose ir Pietuose rėmai“** (ang. *„Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours“*). Šiame dokumente pirmą kartą pateikiama gana aiški ES santykių su kaimyninėmis valstybėmis, kurių bent jau vidutiniu laikotarpiu nenumatoma priimti į ES, vizija. Šis dokumentas nustato ES santykių su Rusija, Baltarusija, Ukraina, Moldova bei Pietų Viduržemio valstybėmis (Alžyru, Egiptu, Izraeliu, Jordanija, Libanu, Libija, Maroku, Palestinos autonomija, Sirija bei Tunisu) gaires ir perspektyvą²³.

Svarbiausias ES politikos šių šalių atžvilgiu tikslas – ekonominio bendradarbiavimo su būsimosiomis kaimyninėmis šalimis plėtojimas bei politinio stabilumo erdvės kūrimas. Būsimosios ES kaimyninės šalys yra suskirstytos į dvi grupes: Rytinės kaimynės ir Pietų Viduržemio valstybės. Tai leidžia daryti išvadas dėl šių šalių narystės ES galimybių: ES neatmeta Rytinių kaimynių narystės ES perspektyvos (nors to ir aiškiai neįvardija), tačiau Pietų Viduržemio valstybių narystės perspektyva įvardijama kaip neįmanoma. Svarbu ir tai, kad šiame dokumente iš viso nėra minimos Balkanų valstybės, o tai yra aiškus ženklas, kad jų narystės ES galimybės yra vertinamos iš esmės pozityviai.

Naujas ES santykių su komunikate minimomis valstybėmis elementas yra tas, kad pradėta kalbėti ne tik apie ekonominio bendradarbiavimo plėtojimą, bet ir demokratijos bei laisvos rinkos principų įgyvendinimą bei ES teisės normų perkėlimą ir įgyvendinimą.

²³ Commission of the European Communities, *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament „Wider Europe–Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours“*, Brussels: 11 03 2003, COM (2003) 104.

Taip pat siūloma sukurti konkrečius ir aiškius bendradarbiavimo bei vykdomų reformų kontrolės mechanizmus. Europos Komisija parengs individualius veiksmų planus, kuriuos įgyvendinant bus vykdomos politinės ir ekonominės reformos bei teisės harmonizavimo procesas. Taip pat numatoma kasmet įvertinti pasiektą pažangą. Iš esmės tai labai primena ES ir dabartinių šalių kandidačių santykių mechanizmą. Todėl neatmestina ir rytinių kaimyninių valstybių narystės ES perspektyva.

Taigi šis EK dokumentas gali būti vertinamas kaip siekis suformuoti naują integruotą ES „kaimynystės politiką“, užtikrinti draugiškų santykių ir stabilumo zoną aplink ES sienas. Bandoma apibrėžti bendrus ES ir kaimyninių valstybių interesus – skatinti subalansuotą plėtrą, prekybą bei demokratinių vertybių ir ES teisinės sistemos sklaidą.

Pagrindinis ES politikos būsimųjų kaimyninių valstybių Rytuose ir Pietų Viduržemio regione atžvilgiu tikslas – ekonominio bendradarbiavimo su šiomis kaimyninėmis šalimis plėtojimas bei politinio stabilumo erdvės kūrimas.

Taigi ši ES iniciatyva gali būti vertinama kaip siekis suformuoti draugiškų santykių ir stabilumo zoną aplink ES sienas, apibrėžti bendrus ES ir kaimyninių valstybių interesus – skatinti subalansuotą plėtrą, prekybą bei demokratinių vertybių ir ES teisinės sistemos sklaidą. Tokią ES politiką galima apibūdinti kaip buferinių valstybių žiedo aplink ES išorines sienas kūrimą.

3.1.2. Vidurio Europa

Nuo 2001 metų pab. pradėjo klostytis nauja JAV, ES valstybių ir Rusijos įtakos sankloda Vidurio Europoje ir Rytų Pabaltijyje – Rusija įsigali energetikos sektoriuje, o JAV dominuoja politiškai. Iš esmės visa Vidurio Europa ir Rytų Pabaltijis yra labiau JAV ir Rusijos, o ne ES bendrų interesų zona. JAV turi didelę politinę įtaką šiame regione, o Rusijos ekonominė galia čia irgi nuolat auga. Per pastaruosius metus labai suaktyvėjo Rusijos kapitalo skverbimasis į strategines Vidurio Europos ir Rytų Pabaltijo valstybių ūkio šakas: naftos, dujų, elektros pramonę. Neatmestina versija, kad klostosi naujas JAV, Vakarų Europos šalių ir Rusijos įtakos šiuose Europos subregionuose pasidalijimas. Tik padalijimo linijos yra ne valstybių sienos, o valstybės gyvenimo sričių (sektorių) ribos. Vidurio Europa ir Rytų Pabaltijis ekonomine prasme yra „atiduoti“ Rusijai. Tokius teiginius leidžia pagrįsti mažėjanti JAV investicijų dalis tarp visų užsienio investicijų, tenkančių Vidurio ir Rytų Pabaltijo šalims. Be to, amerikiečių investicijų sąlyginė reikšmė šiame regione mažėja ir dėl to, kad JAV įmonės dažniausiai investuoja į smulkųjų ir vidutinį verslą bei strategiškai ne tokias svarbias sritis – maisto pramonę, paslaugų pramonę, mašinų, statybos sektorius²⁴.

Akivaizdžiais pavyzdžiais, kad amerikiečiai perduoda savo verslo interesus rusams, tapo JAV kompanijos „Williams“ pasitraukimas iš „Mažeikių naftos“ bei „Jukos“ atėjimas į Lietuvą; „Lukoil“ ir „Jukos“ bandymai įsitvirtinti Lenkijos, Vengrijos bei Kroatijos naftos versle.

²⁴ Janeliūnas T., „Redistribution of geopolitical power in CEE“, *Lithuanian Political Science Yearbook 2002*, Vilnius, 2003, p. 142–153.

Įdomu pastebėti, kad būdai, kuriais Lenkijoje rusų kompanijos bandė įgyti strateginių ūkio subjektų kontrolę, panašūs į tuos, kuriais tai buvo daroma Lietuvoje. Iš pradžių privatizavimą laimi Vakarų kompanija, kuri vėliau visas akcijas ir valdymo teises perleidžia rusų kompanijai. Šią schemą bandyta taikyti Gdansko naftos perdirbimo gamyklėje. Todėl galėjo susidaryti įspūdis, kad patys amerikiečiai padėjo rusams apeiti Vidurio Europoje ir Rytų Pabaltijyje vyraujančią nepasitikėjimą Rusijos kapitalu. Tačiau po „Williams“ pasitraukimo iš Lietuvos ir „Jukos“ atėjimo į „Mažeikių naftą“ Lenkijos valdžia ėmėsi priemonių, kurios turėtų apsaugoti jos naftos sektorių nuo Rusijos kompanijų dominavimo. Naftos sektoriaus restruktūrizacijos ir privatizavimo programoje suformuluota nuostata, kad naftos terminalai ir naftos bei jos produktų saugyklos liktų valstybės arba jos kontroliuojamų įmonių nuosavybė. Programoje taip pat kalbama apie naftos tiekimo diversifikavimo būtinybę.

Aktyviau pradėta svarstyti nacionalinio, o vėliau ir regioninio naftos koncerno idėja – jį sudarytų Lenkijos, Vengrijos bei Austrijos kompanijos. Visgi mažai tikėtina, kad, net ir sukūrus tokią struktūrą, Lenkija sugebėtų išvengti Rusijos naftos koncerno ekspansijos. Svarbiausia problema lieka ta, kad neįmanoma surasti alternatyvių pigesnių naftos tiekimo šaltinių.

Rusijos skverbimasis į Vidurio Europos ir Rytų Pabaltijo šalių energetinius sektorius gali būti paaiškinamas ekonominiais motyvais*. Rusijos naftos kompanijos savo strateginiu uždaviniu laiko įsitvirtinimą JAV rinkoje. Todėl jos, norėdamos didinti naftos eksportą į JAV, planuoja ne tik statyti naujus terminalus Vidurio ir Rytų Europoje, bet ir stengiasi įgyti jau anksčiau pastatytų terminalų bei visos energetikos sektoriaus infrastruktūros kontrolę.

Taip pat turint galvoje tai, kad ES nustatyti dideli akcizai importuojamiems naftos produktams, rusai nori jau dabar turėti įtakos šalių kandidačių naftos perdirbimo gamykloms, kurių gaminamiems produktams nebūtų taikomi akcizai, nes jos bus bendrosios vidaus rinkos dalyvės po ES plėtros. Vidurio ir Rytų Europos valstybėms įstojus į ES, Rusijos naftos koncernai taip pat galės naudotis bendros ES ekonominės erdvės teikiamais pranašumais.

Amerikiečiams Rusijos geoenergetinė ekspansija į Vidurio Europą naudinga žaliavų tiekimo saugumo prasme: Rusija yra potenciali alternatyva OPEC (mažinama JAV energetinė priklausomybė nuo musulmoniškojo pasaulio). Šia prasme Vidurio ir Rytų Europos šalimis galbūt nereikėtų ypatingai baimintis Rusijos kapitalo, o greičiau jaustis JAV pagalbininkėmis, užtikrinančiomis stabilų energetinių resursų tranzitą. Be to, ES ekonominis augimas taip pat didele dalimi remiasi pigesnių energetinių resursų importu iš Rusijos. Todėl, tapdamos svarbiomis energetinių srautų grandimis, Vidurio ir Rytų Europos valstybės gali pačios mėginti reikalauti didesnio JAV ir ES dėmesio ar net tikėtis reikšmingos papildomos ekonominės ar politinės naudos²⁵.

* Be to, kontroliuojant strategines pramonės šakas, įgaunama nemažai svertų veikti šių šalių vidaus politiką.

²⁵ Janeliūnas T., „Redistribution of geopolitical power in CEE“, *Lithuanian Political Science Yearbook 2002*, Vilnius, 2003, p. 142–153.

Antra vertus, Rusijos ekonominis įsitvirtinimas Vidurio Europoje ir Rytų Pabaltijyje yra naudingas Vašingtonui ir ES galios augimo „sulaikymo“ prasme – jei Vidurio Europos šalyse įsigalėtų Vakarų Europos (visų pirma Vokietijos) kapitalas, ES taptų stipresne konkurentė JAV. Tuo tarpu Rusijos įsileidimas į Vidurio Europą tam tikra prasme neutralizuoja ES – naujosioms narėms didelę įtaką darytų ne didžiosios Vakarų Europos valstybės, o JAV, Rusija ir Skandinavijos šalys. Tai, kad G. W. Bush labai palankiai įvertino A. Kwasniewski idėją sujungti Vyšegrado šalių ir „Vilniaus dešimtuko“ pastangas bendradarbiaujant ir siekiant bendrų tikslų, jau po Prahos susitikimo patvirtina versiją, kad JAV siekia sukurti tam tikrą neformalų bloką ES ir taip ne tik dominuoti Vidurio ir Rytų Europoje, bet ir mažinti ES įtaką čia.

Tačiau nereikėtų užmiršti, kad, skverbdamasi į Vidurio ir Rytų Europos ekonominį sektorių, Maskva greičiausiai laikosi savo numatytos strategijos. Netiesioginė JAV parama tokiai Rusijos naftos ir dujų kompanijų ekspansijai yra tik interesų sutapimas trumpalaikėje perspektyvoje.

Kokių ilgalaikių tikslų siekia Rusija, galima nuspėti, stebint skverbimosi į Vidurio ir Rytų Europos regioną būdus. Rusija taiko skirtingas geoenergetikos taktikas Vidurio Europoje, Juodosios jūros baseine, Baltijos valstybėse ir didina šių vienos zonos dalių skirtumus.

Rytų Europoje (Juodosios jūros baseino šalyse) ir Baltijos valstybėse siekiama tiesioginio, vertikalios dominavimo – bandoma perimti visus dujų ir naftos pramonės segmentus ir tiesiogiai juos kontroliuoti, išstumiant iš rinkos konkurentus. Vidurio Europoje yra taikoma strateginio valdymo taktika: Rusijos kompanijos investuoja į tranzitinius dujotiekius bei naftotiekius valdančias bendroves arba sudaro su jomis ilgalaikes palankias tranzito sutartis.

Didėjantys Vidurio Europos ir Rytų Europos (taip pat ir Baltijos) valstybių geoenergetiniai skirtumai turės tiesioginę įtaką šių erdvių integracijai į Vakarų Europos energetinę sistemą. Geoenergetiniu požiūriu, po ES plėtros ES gali susidaryti dvi geoenergetinės zonos: 1) Vakarų Europos energetinių išteklių vartojimo zona bei 2) Vidurio ir Rytų Europos transportavimo, perdirbimo zona. Pastaroji energetinių resursų perdirbimo ir transportavimo zona būtų skiriama į dvi dalis – Vidurio Europos (strateginio transportavimo) ir Baltijos bei Juodosios jūros baseino valstybės (tiesioginio energetinio dominavimo).

Jei Rusijos taktika Baltijos valstybėse ir Vidurio Europoje pasiteisins, ilguoju laikotarpiu gali būti pasiektas svarbiausias geoenergetinės Rusijos politikos Vidurio ir Rytų Europoje tikslas – šios transportavimo ir perdirbimo zonos energetikos sektorių integruoti į Rusijos energetikos sistemą, t. y. padaryti ją visiškai priklausomą nuo Centrinės Eurazijos gavybos zonos. Tai būtų svarbus pranašumas Rusijai ateityje, siekiant Vidurio ir Rytų Europos regioną vėl paversti savo geopolitine buferio zona prieš Vakarų Europos valstybes ir JAV.

3.2. NVS supraregionas

Pastaruoju metu suintensyvėjo JAV, ES valstybių ir Rusijos varžybos dėl vakarinių kontinentinės geostrateginės zonos (*heartlando*) pakraščių kontrolės. Apskritai pastebima, kad aptariamuoju laikotarpiu Vakarų santykiuose su Rusija dar labiau išryškėjo suartėjimo tendencijos. Tai rinkos šalies statuso Rusijai suteikimas, pažadai paskubinti Rusijos priėmimą į PPO. Tiesa, integracinės tendencijos kol kas labiau simbolinės. Taip pat pabrėžtina, kad šias tendencijas skatina egzistuojantis geoekonominių interesų sutapimas: Vakarams (tiek ES, tiek JAV) Rusija tampa patikima ir svarbia strateginių žaliavų tiekėja. Rusija taip gauna galimybę modernizuoti savo ekonomiką.

Tačiau gerindama santykius su Vakarais, Rusija kartu didina politinį spaudimą *heartlando* pakraščiams NVS politinėje erdvėje. **Rusija stengiasi neleisti Rytų Pabaltijo, Ukrainos, Pietų Kaukazo ir Vidurio Azijos paversti jūrinių valstybių placardmais tolimesniam politiniam ir ekonominiam *heartlando* skaldymui** ir sutelkia savo įtaką *heartlando* erdvėje.

2002–2003 metais Rusijos Federacija, stengdamasi sutelkti įtaką visoje NVS erdvėje, didino politinį spaudimą Gruzijai, Rytų Europos subregiono valstybėms (Baltarusijai, Ukrainai) ir Vidurio Azijos valstybėms. Rusija diferencijuodavo savo politiką atskirų šalių atžvilgiu, o konkrečios politikos taktiką lėmė Rusijos geoekonominiai interesai.

Kremlius inicijavo Kolektyvinio saugumo sutarties organizacijos sukūrimą (2003 04 27) NVS valstybių, Kolektyvinės saugumo sutarties dalyvių, susitikimo Dušanbėje metu (kartu su Tadžikija ir Rusija susitikime dalyvavo Baltarusija, Kazachija, Kirgizija bei Armėnija). Nuspręsta, kad Kolektyvinio saugumo sutarties organizacija (KSSO) turės savo biudžetą ir nuolat dirbančių valdininkų aparatą. Taip pat buvo priimtas sprendimas sukurti jungtinį štabą (jam vadovauti turėtų RF Generalinio štabo viršininkas) bei kolektyvines greitojo reagavimo pajėgas. Pagrindinė karinė KSSO bazė bus dislokuota Kirgizijoje.

Rusija, inicijuodama KSSO kūrimą, tikisi susigražinti politinę įtaką strategiškai svarbiame Vidurio Azijos regione ir pripažinti čia savo karinį buvimą. Organizacijos kūrimui įtakos turėjo NATO plėtra ir greita JAV karinė pergalė Irake. Kitaip tariant, Rusijos (taip pat Baltarusijos) požiūriu, KSSO galėtų tapti atsvara NATO, kurioje JAV turi didžiausią įtaką. Iš esmės organizacijos kūrimu gali būti suinteresuotos ir Vidurio Azijos šalys, kurių pasaulietiniam elitui grasina islamiškasis fundamentalizmas bei terorizmas. Kita vertus, geri santykiai su Rusija gali garantuoti tam tikrą balansą JAV įtakai regione, kuri nėra vertinama vienareikšmiškai ir ilgainiui gali sąlygoti antiamerikietiškas nuotaikas. Taip pat Rusija suaktyvino pastangas kurti vieningą Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos ir Kazachstano ekonominę erdvę. Pradėta kurti tokios erdvės koncepcija.

Maskva nuolat stiprina politinį spaudimą Gruzijai. 2002 m. birželį priėmus naująjį Rusijos pilietybės įstatymą, buvo gerokai suprastinta rusiškų pasų išdavimo tvarka buvusios Sovietų Sąjungos gyventojams. Šis procesas ypač sparčiai vyko Abchazijoje ir Pietų Osetijoje, o tai kelia grėsmę Gruzijos teritoriniam, politiniam ir socialiniam integralumui. Taip pat Rusija atsisakė ratifikuoti tarpvalstybinę Drau-

gystės ir geros kaimynystės sutartį, Dūma priėmė griežtą nutarimą „Dėl situacijos Gruzijoje“, susijusį su amerikiečių karinio kontingento dislokavimu Gruzijos teritorijoje, įvestas vizų režimas. Tokiu politiniu spaudimu buvo siekiama kelių tikslų. *Pirma*, pakeisti provakarietišką politinio Gruzijos elito orientaciją. *Antra*, suteikti pirmenybę palankiems Rusijai geoekonominiams sprendimams*. *Trečia*, Rusija ruošia prielaidas Abchazijai ir Pietų Osetijai tikrai integruotis į Rusijos Federaciją. Tiesa, mažai tikėtina, jog Maskva šiuo metu siektų stiprinti teritorinį klausimą, nes tada kultų tiesioginė konfrontacija su Tbilisiu. Tokia santykių dinamika provakarietišką Gruzijos politiką gali tik dar labiau sustiprinti. Labiau tikėtina, kad šios Gruzijos teritorijos gali tapti Rusijos, Gruzijos ir JAV mainų objektu varžybose dėl įtakos Kaukazo subregione, laikinai nekeliant abejonių dėl Gruzijos teritorinio vientisumo.

Taip pat galime paminėti įtampos tarp Maskvos ir Minsko stiprėjimą. Oficialiai Prezidentas Putin ne kartą kritikavo A. Lukašenka siūlomą sąjunginės valstybės sampratą ir nepritarė jai. Taip norėta parodyti, kad Rusijos ir Baltarusijos sąjunga įmanoma tik Kremliaus diktuojamomis sąlygomis – kurti sąjungą federacijos principu.

Maskvos ir Minsko santykių pasikeitimus reikia vertinti pagerėjusių bendrų santykių su Vakarais kontekste. Rusijai nebetinka Lukašenka režimas, jis tampa kliūtimi, trukdo plėtoti santykius su Vakarais. Galima būtų teigti, kad sąjunga su Baltarusija, nors ir lieka prioritetu, tačiau tik griežtai laikantis Maskvos sąlygų.

Rusija nesutinka su svarbiausių strateginių Baltarusijos pramonės objektų (pirmiausia susijusių su naftos, dujų ir chemijos industrijos kompleksu) privatizavimo planais bei sąlygomis. 2002 metų gegužės pab. turėjo paaikšti šešių Baltarusijos naftos ir chemijos įmonių privatizacijos konkurso rezultatai. Tačiau, užuot peržiūrėjusi Rusijos naftininkų pareiškimus, Baltarusija pakeitė privatizavimo taisykles ir nukėlė privatizavimą**. Akivaizdu, jog strategiškai svarbių objektų privatizacija būtų susilpninusi Lukašenka padėtį, todėl ji sąmoningai buvo stabdoma. Maskva, laikydama Baltarusiją svarbia tranzito šalimi savo energetiniams resursams į Vakarus, suinteresuota kuo spartesne privatizacija, nes tai leistų Rusijos kapitalui įsivirtinti Baltarusijos ekonomikoje. Remiantis tuo galima būtų spėti, kad Rusijos spaudimas Prezidentui Lukašenka ateityje gali tik stiprėti. Akivaizdžiai centralizuotas būsimos sąjunginės valstybės modelis, kurį deklaruoja Putin, gali tapti grėsme Lietuvai. Lietuva lyg ir taptų geopolitiniu „sumuštinium“, t. y. tarp Rusijos Federacijos Kaliningrado srities ir visiškai į Rusijos sudėtį integruotos Baltarusijos.

Taip pat Rusija ir toliau siekė sutelkti savo įtaką Ukrainoje. Tiesa, šiuo atveju ne tiesioginio politinio spaudimo būdu, bet aktyviai dalyvaudama bendruose ekonominiuose projektuose, į kuriuos įtraukiama ir Ukraina bei Vakarų Europa.

* Politiniu spaudimu Gruzijai Rusija pasiekė sau naudingų ekonominių rezultatų. 2003 liepos pab. „Gazprom“ ir Gruzija pasirašė susitarimą dėl strateginio bendradarbiavimo 25 metams. „Gazprom“ ne tik tiekia dujas Gruzijai, bet ir skirstys jas vartotojams. Taip pat „Gazprom“ tiekia dujas šiluminėms elektrinėms ir realizuos elektros energiją. Pagal susitarimą, „Gazprom“ ir Gruzija įkurs bendrą įmonę, kuri eksploatuos, rekonstruos ir plės Gruzijos dujotiekių sistemą. Matyt, dėl šio susitarimo Amerikos energetikos kompanija AES pasitraukė iš Gruzijos ir pardavė 75% turėtų Tbilisio energijos tinklo akcijų.

** Iki 2005–ųjų trimis dalimis atskirai bus parduoti 43,27% „Naftan“, 43,19% „Polimir“, 43,08% „Grodno Azot“ ir 43,66% „Grodno Chimvolokno“ akcijų paketai.

Pirmiausia tai pasakytina apie energetikos sektorių. Vis labiau aiškėja Tarptautinio Ukrainos dujotiekių valdymo konsorciumo sukūrimo prasmė.

Vykdydamas tokią politiką, Kremlius stengiasi, *pirma*, konsoliduoti prorusiškus lobistus Ukrainoje. Tai yra svarbu, turint galvoje būsimus prezidento rinkimus. *Antra*, visai tikėtina, jog taip bandoma pašalinti Lenkijos poveikį, o Ukrainos santykius su Vakarais padaryti labiau priklausomus nuo Maskvos. Atrodo, jog tokia įvykių logika iš esmės yra priimtina ir dabartinei Ukrainos valdžiai, kuri nebeįstengia išlaikyti balanso tarp Rytų ir Vakarų.

3.3. Artimųjų ir Vidurio Rytų „skeveldrų regionas“

Karas prieš Iraką iš tikrųjų parodė, kad JAV regione atsisako tradicinės galios pusiausvyros palaikymo politikos. Kiekvienos regiono valstybės (nuo Egipto iki Pakistano) geopolitinė padėtis pasikeitė.

Šiame regione, kaip ir kituose svarbiuose *rimlando* geopolitiniuose regionuose, JAV nori remtis stipriausiomis kariniu ir ekonominiu požiūriu valstybėmis – Izraeliu ir Iranu. Izraelis jau yra patikimas JAV sąjungininkas, o Iranas tokiu gali tapti artimiausiu metu. Iranas būtų tas stabilus veiksnys nestabiliame regione. Šios šalies visuomenė sparčiai modernėja. Dalis visuomenės remia per 1979 m. Islamo revoliuciją į valdžią atėjusius musulmonų dvasininkus – griežto antiamerikietiško kurso šalininkus. Vis dėlto didžioji dalis Irano visuomenės laikosi nuosaikių ir proamerikietiško požiūrio. Šioje valstybėje vyksta demokratiniai politiniai procesai²⁶.

Sėkmingas JAV karas su Iraku pakeitė jėgų santykį regione: JAV kartu su Izraeliu kariniu požiūriu tapo stipriausiomis valstybėmis Artimųjų bei Vidurio Rytų regione*. Tačiau dabar JAV ir Izraeliui, remiantis santykinės galios persvara, reikia sukurti regioninės institucinės kontrolės formas, kurios ilgam suteiktų Izraelio valstybei saugumą, užtikrintų JAV saugumo ir ekonominius interesus (teroristų veiklos užkardymas, masinio naikinimo ginklo neplatimas, saugus naftos transportavimas). Būtina regiono kontrolės bei stabilizacijos sąlyga – antiamerikietiško režimų Sirijoje bei Irane pakeitimas labiau provakarietiškais, kurie finansiškai bei politiškai neremtu radikalių teroristinių islamo fundamentalistų (ir palestiniečių) organizacijų.

Todėl artimiausiu laiku **JAV politikos Vidurio ir Artimųjų Rytų regione** strateginiai uždaviniai yra šie: 1) minimizuoti Irano įtaką regione, 2) sureguliuoti žydų ir palestiniečių konfliktą, 3) priversti Saudo Arabiją bei Siriją užkirsti kelią teroristų finansavimui ir telkimui savo teritorijose. **Išsprendusios šiuos uždavinius, JAV galutinai įsitvirtintų Artimųjų ir Vidurio Rytų „skeveldrų regione“: suformuotų savo įtakoje esančių valstybių juosta, kuri tęstųsi nuo Viduržemio jūros iki Indijos.**

²⁶ Stratfor., „Special Report: Where Is Iran Headed?“, http://www.stratfor.com/premium/analysis_view.php?ID=205314, 18 July 2002.

* Jei sėkmingai bus įgyvendinta Izraelio armijos vadovavimo ir struktūros reforma (panaši į JAV), Izraeliui negalės prilygti nei Saudo Arabija, nei stipriai modernizuojantis savo ginkluotąsias pajėgas Iranas. Karinės reformos tikslas – sujungti visus Izraelio gynybos pajėgų specialiuosius padalinius į vieną divizioną, kompiuterizuoti kiek įmanoma visas komunikacines sistemas bei įsigyti daugiau tikslių taikymo ginklų.

Regione nebeliktų valstybės, galinčios tiesiogiai remti radikalių islamistų organizacijas. Galiausiai lojalus JAV režimo Irane suformavimas palengvintų politinį Iraką bei Afganistano reguliavimą. Kol kas stabilumą Irake padės palaikyti ir Jungtinės Karalystės bei Lenkijos vadovaujamos tarptautinės pajėgos. Jos Irake pasiliks ilgesniam laikui netgi po to, kai šalies valdymą perims civilinė administracija.

Turint galvoje sudėtingą, kompleksinį Izraelio ir palestiniečių konflikto pobūdį, mažai tikėtina, kad jis būtų sureguliuotas per palyginti trumpą laiką. Galima pastebėti, kad egzistuoja uždaras priežasčių ratas, skatinantis abipusę prievartą. Norint sutramdyti Palestinos radikalus ir priversti juos nutraukti teroro kampaniją, būtina užkirsti kelią teikti jiems prieglobstį, finansavimą ir ginklų tiekimą iš Sirijos, Irano bei Saudo Arabijos. Šiuos režimus pakeisti arba priversti nutraukti paramą ekstremistams galima tik kartu su kitomis arabų šalimis, kurios reikalauja iš pradžių išspręsti Izraelio ir Palestinos konfliktą.

Tačiau Izraelio ir palestiniečių konflikto negalima išspręsti iš principo. Izraelio ir Palestinos geostrateginiai interesai yra visiškai priešingi. Nepriklausomos gyvybingos Palestinos valstybės egzistavimas savaime kelia pavojų svarbiausiems Izraelio saugumo interesams. Politikoje, kare ir ekonomikoje gyvybinga Palestinos valstybė yra įmanoma tik tada, kai visiškai kontroliuojamas Vakarų Jordano kranto ir Gazos sektoriaus sienos bei užtikrinamas laisvas susisiekimas tarp šių dviejų teritorijų. Tai yra labai pavojinga Izraeliui, nes, bet kokios karinės atakos atveju, priešui būtų nesunku Izraelio teritoriją tiesiog perkirsti pusiau ar sutrikdyti Izraelio kariuomenės judėjimą bei aprūpinimą. Izraelis sunkiai galėtų ilgiau gintis, jei būtų užpultas iš karto kelių kaimynų, palestiniečių partizanai trukdytų tiekti pastiprinimą į frontą.

Kadangi Izraelis regione yra pagrindinis JAV strateginis partneris, saugus Izraelio egzistavimas taip pat yra svarbus JAV interesas regione. JAV suvokia abiejų pusių interesų nesuderinamumą ir renkasi „kontroliuojamo konflikto“ taktiką, stengdamasi, kad baigtųsi tiesioginė karinė konfrontacija. „Kelio gairių“ planas yra kaip tik tokios taktikos dalis. Šio plano vykdymas (bet neįvykdymas) leistų Vašingtonui pademonstruoti, kad jis rimtai stengiasi sureguliuoti konfliktą. Tai pakeltų JAV prestižą tarp musulmoniškų šalių. Ši aplinkybė JAV ypač svarbi, turint galvoje tą faktą, jog JAV didina spaudimą Sirijai bei Iranui ir joms prireiks politinės kitų musulmonų šalių paramos siekiant izoliuoti Teheraną.

Antra vertus, JAV suprasedama, kad „kelio gairių“ planas neįgyvendinamas, už jo neįgyvendinimą visą atsakomybę pabandys suversti radikalioms islamistinėms organizacijoms bei šalims, kurios jas remia. Tai leis jai naudoti politinį, o reikalui esant ir karinį spaudimą prieš tokias šalis (pirmiausia prieš Siriją ir Iraną.) Simpatizuojantys Izraelio saugumo politikos siekiams sluoksniai JAV administracijoje ir kitose valstybės institucijose, visokeriopai rėmę karinę operaciją prieš Iraką, jau suorganizavo diplomatinį spaudimą Sirijai bei Iranui dėl Palestinos radikalų rėmimo.

Sirija jau nusileido JAV reikalavimams suvaržyti teroristų veiklą, paskelbdama, kad uždarys „ Hamas“, „Islamo džihadas“ bei „Palestinos liaudies išsivadavimo frontas – Bendroji vadovybė“ atstovybes Damaske, neleis per Sirijos teritoriją į Libaną gabenti Irano paramos „Hezbollah“ bei išves savo armiją iš Libano.

JAV taip pat bando diplomatiškai izoliuoti ir ekonomiškai susilpninti Iraną, kad pasipriešinimas mulų režimui dar sustiprėtų. Vašingtonas tikisi, kad ilgainiui,

pasinaudojant vidine opozicija, provakarietiškais elementais vyriausybėje ir visuomenėje, revoliucija (ar perversmu) pavyks pakeisti Islamo fundamentalistų režimą. Formaliai Vašingtonas kaltina Teheraną, jog šis toliau vykdo branduolinę programą ir nepakankamai aktyviai kovoja su tarptautiniu terorizmu bei remia radikalias islamistines organizacijas.

JAV pavyko įtikinti Japoniją nepasirašyti 2,5 mlrd. USD investicijų sutarties su Iranu dėl Azadegano naftos telkinio eksploatacijos 35 metams. ES taip pat pasidavė JAV spaudimui dėl Irano. Anksčiau ES vengdavo bet kokių aštresnių pareiškimų Irano atžvilgiu, tačiau dabar išreiškė susirūpinimą Irano vykdoma branduoline programa ir reikalauja, kad ši valstybė kuo skubiau ir be išlygų pasirašytų papildomą Branduolinio neplatavimo sutarties protokolą, įsileistų į šalį tarptautinius inspektorius ir bendradarbiautų su Tarptautine atominės energetikos agentūra (TATENA). TATENA reikalauja, kad Iranas pateiktų išsamius įrodymus, kurie patvirtintų taikų Irano branduolinės programos pobūdį, antraip ji grasina kreiptis į JT ST dėl sankcijų paskelbimo Iranui. JAV remia tokius TATENA reikalavimus. Taip pat pasirodė netgi nepatvirtintų pranešimų, jog ES yra pasiryžusi nutraukti derybas su Iranu dėl laisvos prekybos sutarties sudarymo.

Vykdydama pažadą Saudo Arabijos vyriausybei, JAV išvedė savo karines pajėgas iš jos teritorijos į kaimynines Persijos įlankos valstybes. Saudo Arabijos vyriausybė tikisi, kad, patenkinus šį islamo fundamentalistų reikalavimą, visuomenės parama jiems sumažės ir juos pavyks neutralizuoti. Saudo Arabija 2003 metų birželį pradėjo itin aktyviai kovoti su „*Al Qaeda*“ tinklo nariais. Antra vertus, JAV mano, kad mažosiose Persijos įlankos valstybėse jos turės didesnę veiksmų laisvę, o eventualaus monarchinio režimo žlugimo atveju JAV pajėgoms, išsidėsčiusioms aplinkui karalystę, pavyks blokuoti fundamentalistų įtaką už Saudo Arabijos ribų.

3.4. Ramiojo vandenyno supraregionas

Siekdama užsitikrinti savo dominavimą Rytų bei Pietryčių Azijoje ir apriboti Kinijos įtaką, JAV ėmėsi iniciatyvos sparčiau formuoti Japonijos – Australijos – JAV „saugumo trikampį“. Taip JAV pademonstravo, kad ji siekia pasidalinti „atsakomybę“ regione su savo artimiausiais strateginiais partneriais. Kita vertus, toks trikampis veiktų musulmonišką Indoneziją, o tai turėtų padėti mažinti islamiškojo fundamentalizmo pavojų šalyje. Tokias prielaidas patvirtintų 2002 m. gegužės pr. įvykęs Australijos bei Japonijos ministrų pirmininkų susitikimas, kurio metu daugiausia dėmesio skirta regioninio saugumo klausimams. Tikėtina, jog šitokios konfigūracijos aljansas Vašingtonui atrodo priimtinesnis, nei vien tik Japonijos ambicijų skatinimas, kurios siekis dominuoti gali sukelti įtampą ir būti interpretuotas kaip Japonijos militarizmo atgimimas. Japonija jau dabar turi vienas iš moderniausių karinių pajėgų pasaulyje ir finansines bei technines galimybes sukurti branduolinį ginklą. Japonija karinėms išlaidoms nuo 1995 m. kasmet reguliariai skiria apie 50 mlrd. USD.

JAV yra svarbu kovojant su globaliu terorizmu išnaudoti Japonijos karines technines galimybes. (Tokios tendencijos pastebėtos dar karo Afganistane metu.) Todėl Vašingtonas verčia Tokiją paspartinti gynybos politikos koncepcijos transformaci-

ją bei juridinės – politinės bazės, kuri leistų Japonijai aktyviau dalyvauti įvairiose karinėse misijose, parengimą. Tarp trikampio šalių nors ir išlieka tam tikrų ekonominių nesutarimų, tačiau susiklostė ir pakankamai glaudūs ekonominiai ryšiai (Australijos prekyba su Japonija sudaro apie 16,2 %). Galiausiai visos trys šalys suinteresuotos Kinijos įtakos Azijoje ir Ramiojo vandenyno regione apribojimu. Visų anksčiau minėtų veiksmų kompleksas leistų teigti, jog „saugumo trikampis“ turi perspektyvą ir artimoje ateityje taps vienu iš JAV užsienio politikos regioninių prioritetų.

3.4.1. Pietryčių Azijos potencialus „skeveldrų regionas“

Rusija ir Pietryčių Azijos valstybių asociacija (ASEAN)^{*} pasirašė partnerystės deklaraciją, kuri numato ekonominio bendradarbiavimo tarp šalių stiprinimą. Deklaracijoje taip pat aptarta galimybė suformuoti naują bendradarbiavimo formą – Rusijos ir ASEAN organizacijos viršūnių susitikimus²⁷. Galima daryti prielaidą, jog Maskva, neturėdama pakankamai politinių bei ekonominių resursų savo įtakai regione plėtoti, stiprina bendradarbiavimą su ASEAN šalimis pirmiausia siekdama įsitvirtinti Pietryčių Azijos ginklų rinkoje. Pasinaudodama Pietryčių Azijos valstybių augančia baime dėl Kinijos aktyvaus savo ginkluotės atnaujinimo (beje, Rusija yra viena svarbiausių ginklų tiekėja Kinijai), Rusija taip pat bando tapti ir svarbiausia ginklų tiekėja Pietryčių Azijos valstybėms. Galime pastebėti, kad Kinija ir Indija suaktyvino tarpvalstybinius santykius. Tai liudija Indijos vadovų oficialus vizitas į Kiniją. Pašalindama įtampą, egzistavusią su Indija dėl teritorinių ginčų, Kinija tuo pat metu tikisi panaikinti Indijos įtarimus dėl agresyvių Kinijos siekių Pietryčių Azijoje. Taip Kinija nori įtikinti Indiją aktyviai neblokuoti Kinijos regioninio ekonominio bendradarbiavimo stiprinimo iniciatyvų. Galima manyti, kad kinai tikisi, taip „neutralizavus“ Indiją, išnaudoti savo ekonominį potencialą ir ilgainiui politiškai bandys dar labiau sutvirtinti savo dominavimą Pietryčių Azijos regione.

Suaktyvėjęs Kinijos ir Indijos rungtyniavimas dėl politinės bei ekonominės įtakos Pietryčių Azijoje yra palankus JAV, kurios siekia sumažinti Kinijos įtaką regione. Visai tikėtina, jog artimoje perspektyvoje konkurencija tarp šalių Pietryčių Azijoje turėtų dar labiau suaktyvėti. Pietryčių Azijos šalys, susijungusios į ASEAN politinį – ekonominį bloką, globalinėje geopolitikoje bei geoekonomikoje vaidina pakankamai svarbų vaidmenį. Regiono šalių ekonomikos sparčiai atsigauja po 1997 m. nuosmukio, yra pakankamai patrauklios užsienio investuotojams ir eksportuotojams. Kai kurios regiono šalys turtingos strateginių žaliavų. Regionas yra svarbus pasaulinės laivybos požiūriu (Malakos sąsiauriais eina svarbūs jūros keliai). Globalinė regiono reikšmė dar labiau išaugo kovos su pasauliniu terorizmu sąlygomis, nes kai kuriose šalyse egzistuoja gerai organizuotos, sukarintos islamistų grupuotės (Indonezijoje, Filipinuose).

* Į ASEAN, sukurtos 1967 m., sudėtį dabar įeina Indonezija, Malaizija, Singapūras, Tailandas, Filipinai, Brunėjus, Vietnamas, Laosas, Kambodža ir Mianmaras (Birma). Jos veikloje taip pat aktyviai dalyvauja kitos valstybės, kurios nėra organizacijos narės: JAV, Kinija, Pietų Korėja, Rusija, Australija.

²⁷ ASEAN, „Joint Declaration Of The Foreign Ministers Of The Russian Federation And The Association Of Southeast Asian Nations On Partnership For Peace And Security, And Prosperity And Development In The Asia-Pacific Region“, <http://www.aseansec.org/14849.htm>, 19 June 2003.

3.4.2. Australijos ir Okeanijos regionas

Australijos ir Okeanijos regione kovojant prieš terorizmą ir kuriant ilgalaikę stabilią saugumo aplinką JAV vis labiau remiasi pagrindinėmis savo sąjungininkėmis – Australija ir Japonija.

JAV stiprina karinį bendradarbiavimą ir su kita Ramiojo vandenyno partnere – Australija. Neįvardinti šaltiniai Pentagone Amerikos žiniasklaidai teigė, kad Australijos šiaurinėse teritorijose, Singapūre ir Vietname bus dislokuojamos JAV pajėgos bei didinamas amerikiečių kontingentas Filipinuose. Taip pat amerikiečiai žada australų prašyti leisti naudotis jų oro bazėmis, vykdant operacijas prieš teroristus Pietryčių Azijoje. Savo ruožtu Australija išreiškė norą dalyvauti kuriant Priešraketinės gynybos sistemą²⁸.

4. Baltijos valstybių geopolitinė padėtis 2001–2003 m.

Kurios nors Žemės rutulio teritorijos geostrateginė reikšmė yra vertinama pagal tai, kaip jos kontrolė padeda ar užkerta kelią vienoms ar kitoms valstybės skleisti savo įtaką ir galią. Skirtingų geopolitinių koncepcijų dėl Rytų Pabaltijo geostrateginės ir galiausiai geopolitinės padėties vertinimas yra gana problemiškas, nevienareikšmiškas.

Remiantis pagrindinių geopolitinių koncepcijų analize, Baltijos valstybių, esančių *heartlando* „papėdėje“ arba diskontinentinės geostrateginės zonos (*rimlando*) pačiame rytiniame pakraštyje (pereinamojoje srityje), geopolitinė padėtis priklauso nuo Vakarų jūrinių valstybių kovos su kontinentinėmis valstybėmis formos ir intensyvumo²⁹.

Baltijos valstybių susikūrimas buvo iš esmės konjunktūrinio pobūdžio. Šios valstybės atsirado susidūrus kelioms geopolitinėms jėgoms, jų susidarymą ir egzistenciją tarpukaryje lėmė SSSR (Rusijos) ir Vokietijos mėginimai įtraukti Baltijos šalis į savo įtakos sferą. Vakarų Europos jūrinėms valstybėms balansuojant tarp kontinentinių valstybių (stengiantis jas supriešinti tarpusavyje), Baltijos valstybės įgijo nepriklausomybę, tačiau toji nepriklausomybė buvo depozitinio pobūdžio. Baltijos valstybės, kaip mainų objektas, turėjo perspektyvą atsiderėti Rusijos arba Vokietijos įtakoje, greičiau Rusijos, nes Rusijos kontroliuojamas *heartlandas* Vakarų valstybėms buvo mažiau pavojingas nei Vokietijos užvaldytas *heartlandas*.³⁰

²⁸ Stratfor., „New Defense Triangle Forming in Asia-Pacific?“, http://www.stratfor.com/standard/analysis_view.php?ID=204322, 1 May 2002.

²⁹ Statkus N., Motieka E., Laurinavičius Č., *Geopolitiniai kodai. Tyrimo metodologija*, Vilnius: VUL, 2003, p. 118–119.

³⁰ Alexander Martin S. (ed.), *Knowing your Friends, intelligence Inside Alliances and Coalitions from 1914 to the Cold War*, London: Frank Cass, 1998, Luttwak E. N., *Strategy and History*, New Brunswick: Transaction Books, 1985; Parker G., *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*, London: Croom Helm, 1985; Romer J., Ch., *Géopolitique de la Russie*, Paris: Economica, 1999.

XX amžiaus antrojoje pusėje Vakarų valstybėms ėmus blokuoti *heartlandą* varžymo politika (ang. *containment*), Lietuvai ir kitoms Baltijos valstybėms atsirado galimybė galų gale apsispręsti (nepriklausomybės prasme). Kitaip tariant, joms atsi-vėrė perspektyva tapti neatskiriama *sudėtine rimlando* (*diskontinentinės geostrateginės zonos*), konsoliduoto su Vakarų jūrinėmis valstybėmis, dalimi. Po SSSR suirimo *heartlando* blokavimo strategiją pakeitė laipsniško *heartlando* suskaldymo ir įtraukimo į jūrinių valstybių įtakos zoną strategija, tačiau ji nepanaikino Vakarų politikoje galios pusiausvyros žaidimų apraiškų, galinčių vėl paversti Rytų Pabaltijį mainų objektu, o dalis Rusijos politinio ir karinio elito puoselėja ketinimus padaryti Baltijos valstybes savo politikos įrankiu euroatlatinėse institucijose arba mažų mažiausiai neutraliu buferiu. Todėl Rytų Pabaltijis kol kas išlieka savotiškame geopolitinių da-rinių „plyšyje“ – geopolitine anomalija.

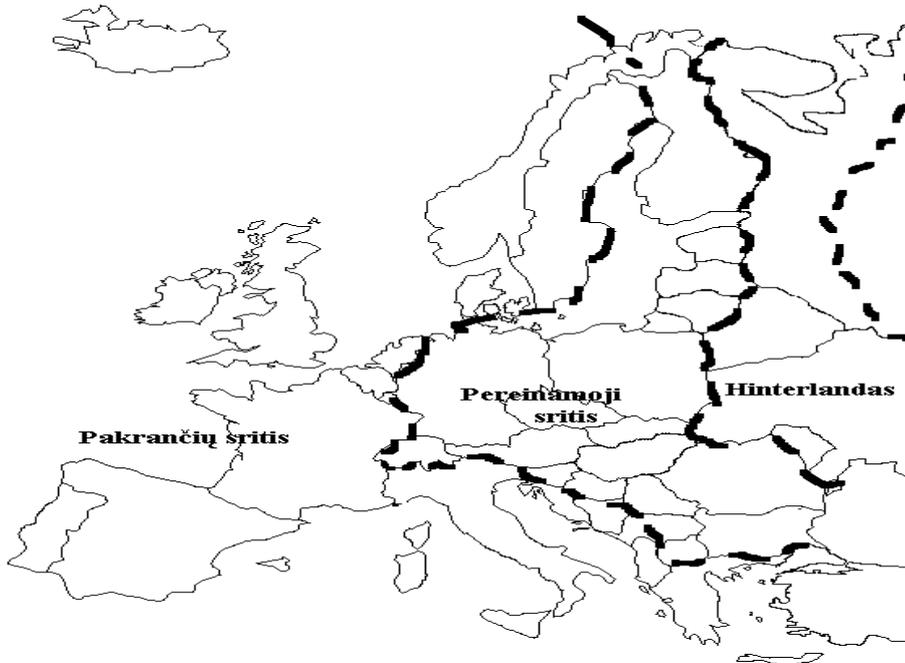
4.1. Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių diskontinentiškumas

S. Cohen vienas iš žymiausių XX a. pab. geopolitikų N. Spykman *rimlandą* (tarpinę zoną tarp *heartlando* ir *jūrinio pasaulio*) suskaldo į geopolitinius regionus. Cohen teigimu regionus sieja glaudesni politiniai, ekonominiai ir kultūriniai ryšiai. Jo apibrėžti regionai yra labai dideli. Cohen savo schemeje nurodo, kad *skeveldrų* geopolitiniai regionai yra sudaryti iš tam tikrų geopolitiškai svarbių sričių. Vienos gravituoja į *jūrinį pasaulį*, kitos – į *kontinentą*, o trečios yra *diskontinentinės*, kitaip tariant, ambivalentiškos, turinčios tiek jūrinių valstybių, tiek žemyno bruožų. Taip pat tokios teritorijos yra priklausomos ir nuo jūrų prekybos, ir nuo kontinento resursų. Vidurio ir Rytų Europą Cohen įvardija kaip buvusį *skeveldrų* regioną. Nors apskritai į visą Europą galima žvelgti kaip į jūrinių ir kontinentinių valstybių rungtyniavimo areną³¹.

Žinoma Cohen teorinė inovacija – regionų sąvokos panaudojimas – prasmingai papildė geopolitikos teoriją, tačiau Spykman *rimlando* sąvokos atsisakyti neverta. Visiems Cohen regionams (kokie jie būtų skirtingi kultūriškai ir ekonomiškai), kurie yra *rimlando* ribose, būdingas tas pats bruožas – diskontinentiškumas. *Rimlandas* yra iš esmės diskontinentinė zona savo erdvinėmis charakteristikomis (ji prieinama ir kontinentinėms valstybėms, ir jūrinėms), kuri iš esmės skiriasi nuo jūrinio ir kontinentinio pasaulių. Žinoma, kai kurios *rimlando* sritys labiau gravituoja į jūrinės zonos valstybes, kitos į – kontinentines, tačiau toks reiškinys nėra visada būdingas (priešingai, nei teigia Cohen) tik „skeveldrų regionams“ – tai būdinga visiems *rimlando* zonos regionams. Todėl šios knygos autoriai naudoja *rimlando* sąvoka sinonimiškai diskontinentinės geostrateginės zonos sąvokai. *Rimlando* regionai geostrategiškai nėra vienodi, todėl, remiantis Cohen, juos galima skirstyti į tris sritis:

- 1) *pakrančių sritis* (jos priklauso nuo laivybos ir linksta į jūrinį pasaulį);
- 2) *hinterlandus* (sritis, nutolusias nuo jūros, kurios labiau orientuojasi į *heartlandą*);
- 3) *pereinamąsias (tarpines) sritis* (jos gali gravituoti ir į *heartlandą*, ir į jūrinę zoną).

³¹ Cohen, (note 4) p. 15–49.

4 žemėlapis. Rimlando Europos geostrateginės sritys

Tas sritis galima pavadinti geostrateginiais *subregionais*. Kadangi Baltijos valstybės yra *rimlando* europinėje dalyje, mums svarbu išsiaiškinti Europos geostrateginių ir geopolitinių *subregionų* sandarą. Pagal anksčiau pateiktą logiką, *rimlando* Europa skiltų į tris geostrateginius subregionus: *Vakarų Europą ir Šiaurės šalis* (kurios gravituoja į jūrines valstybes), *Vidurio Europą, Rytų Pabaltijį ir Balkanus* („pereinamasis“ subregionas) ir *Rytų Europą* (gravituoja į *heartlandą*).

Nesunku pastebėti, kad tai nelabai atitinka dabartinę tikrą politinių valstybių susigrupavimą. Vokietija ir Italija jau seniai nebeprikiramos Vidurio Europai, Suomija priskiriama Skandinavijai (šiuo atveju Šiaurės šalių ir Skandinavijos subregionai sutampa). Neatitikimą galima paaiškinti tuo, kad tiksliai apibrėžti geostrateginius subregionus nepakanka vien tik geostrateginio kriterijaus. Regioninei analizei būtina pasitelkti papildomus kriterijus, žyminčius ekonominius, politinius ir kultūrinius civilizacinius veiksnus, kurie kartu su geopolitika nulėmė dabartinių Europos subregionų susiformavimą.

Prie papildomų veiksnių galime priskirti:

- 1) kultūrinę civilizacinę priklausomybę;
- 2) ekonominę išsivystymą (priklausomybę geoekonominėms zonoms);
- 3) kryptingą elito politiką bendradarbiauti su „jūrinėmis“ ar „kontinentinėmis“ valstybėmis (geopolitinė orientacija);
- 4) geopolitinę masių orientaciją.

Kultūriniu ir civilizaciniu požiūriu Europa padalyta į dvi dalis – Vakarų ir Vidurio lotyniškąją bei Rytų ir Balkanų stačiatikiškąją. Dviejų civilizacijų riba eina ties rytine katalikybės ir protestantizmo linija. Tiesa, Balkanuose musulmoniškos civilizacijos paveldas vyrauja Albanijoje ir Bosnijoje, o Rytų Europoje yra stiprūs Vakarų lotyniškosios civilizacijos židiniai Moldovoje, Vakarų Baltarusijoje ir Vakarų Ukrainoje. Kultūrinės civilizacinės ribos nesikeičia Europoje jau beveik 600 metų, o ekonominiai skirtumai labai dinamiški (pavyzdžiui, prieš trisdešimt metų Portugalija buvo ekonomiškai silpna valstybė). **Pagal ekonominių lygį Europa taip pat skyla į dvi dalis – branduolį ir pusiau periferiją.** Jei bandytume karpyti Europos žemėlapi tik pagal pavienius geopolitinės gravitacijos, arba geopolitinės orientacijos, ar civilizacinius arba geoekonominius kriterijus, gautume tikrovės neatitinkančius Europos subregioninių darinių atvaizdus. Tačiau jei atsižvelgsime į visus keturis paminėtus kriterijus, tai subregionus identifikuoti galėsime daug tiksliau.

Šiuo metu *rimlando* Europos geopolitinis regionas susideda iš šešių subregionų (žr. 5 žemėlapi):

- 1) Vakarų Europa,
- 2) Šiaurės šalys,
- 3) Vidurio Europa,
- 4) Balkanai,
- 5) Rytų Europa,
- 6) Rytų Pabaltijys³²,

Kaip minėta *Rytų Pabaltijis* yra iš esmės konjunktūrinis subregionas, atsiradęs susidūrus priešingoms *geopolitinėms jėgoms*: regiono susidarymą lėmė SSSR (Rusijos) ir Vokietijos mėginimai įtraukti Baltijos šalis į savo įtakos sferą. Kaip atsakas į šių valstybių siekius tarpukaryje bei XX a. dešimtajame dešimtmetyje ėmė reikštis pačių Baltijos valstybių pastangos suteikti subregionui politinį, o galiausiai – ir karinį apibrėžtumą. Tačiau tos pastangos iš esmės buvo nesėkmingos, kadangi: 1) suartėti trukdė išorinės jėgos, 2) visos trys Baltijos valstybės skyrėsi tiek geopolitine gravitacija, tiek geopolitine orientacija.

Dabartinė Baltijos valstybių geopolitinė orientacija reikšminga tuo, kad šių šalių *elitas orientuojasi į jūrines valstybes, o masių orientacija yra ambivalentiška*. Tai, matyt, didele dalimi lemia ypatinga subregiono geopolitinė *gravitacija* (tiek *į jūrinį pasaulį*, tiek *į kontinentą*). Kultūrine prasme Baltijos valstybės priklauso Vakarų lotyniškajai civilizacijai, o geoekonomikos požiūriu – *pusiau periferijai*. Baltijos valstybės, nors ir yra glaudžiai susijusios su Baltarusija ir Ukraina, iš esmės skiriasi nuo Rytų Europos. Rytų Europos subregionas – tai iš esmės *heartlando* gravitacinė zona, kurioje vyrauja Rytų *stačiatikiškoji* civilizacija. Baltarusijos ir Ukrainos istorinė priklausomybė Lietuvos ir Lenkijos valstybei paliko ten Vakarų lotyniškosios kultūros pėdsakų, o tai iš dalies dabar lemia dalies *elito orientaciją* į Vakarų. Tačiau *masių geopolitinė orientacija* nukreipta į Rusiją. Geoekonomiškai Rytų Europa priklauso *pusiau periferijai*.

* Ir dėl regiono pavadinimo, ir dėl jo ribų politologai nuolat ginčijasi. Šio regiono samprata kinta populiariojoje geopolitikoje, dėl jos nesutaria ir politikai praktikai. Ilgainiui šio regiono ribų samprata keitėsi, tačiau šiame tyrime nėra nei būtinybės, nei galimybės išsamiai aprašinėti, kaip istoriškai susiformavo šis regionas.

³² Plačiau žr. Statkus N., Motieka E., Laurinavičius Č., *Geopolitiniai kodai. Tyrimo metodologija*, Vilnius: VUL, 2003, p. 47–57.

— Supraregionų riba

5 žemėlapis. Rimlando europinės dalies geopolitiniai subregionai

Rytų Pabaltijis, būdamas geostrateginių zonų sandūroje, gali atlikti visiškai skirtingas geopolitines funkcijas – tapti ir *heartlando valstybių* placdarmu (ar barjeru) skverbiantis į Vidurio bei Vakarų Europą ir jūrinių valstybių barjeru (ar placdarmu) rungtyniaujant su *heartlando valstybėmis*.

Vertinant geostrategiškai, Baltijos valstybės yra diskontinentinės geostrateginės zonos *pereinamosios srities* pakraštyje, kurios dėl savo politinės iniciatyvos ir civilizacinės priklausomybės orientuojasi į jūrines valstybes. Tačiau Baltijos valstybės dėl betarpiško geografinio *heartlando* artumo ir ilgalaikės politinės priklausomybės Rusijai yra linkusios gravituoti kontinentinės geostrateginės zonos link. Taip pat Baltijos valstybių principinį diskontinentiškumą nusako ne tik jų geografinė padėtis (priėjimas prie jūros) bei jų geopolitinė orientacija (išsijungimo į euroatlantines struktūras siekis), bet ir pačios jūros geostrateginio regiono valstybių kryptinga politika kontroliuoti (sujungti) visas Eurazijos diskontinentinės zonos pakrančių ir *pereinamąsias sritis** (pavyzdžiui, NATO plėtra).

* Minėta H. Kissingeri, S. Cohen teiginių interpretacija, pritaikant konkrečiai JAV užsienio politikai.

4.2. Geopolitinis Baltijos valstybių priėmimo į NATO aspektas

Pirmajame NATO plėtros etape Baltijos valstybės nebuvo pakviestos prisijungti prie Aljanso. Iš esmės nulėmė tai, kad didžiosios Vakarų Europos NATO valstybės (Jungtinė Karalystė, Prancūzija, Vokietija) neparėmė Baltijos valstybių kandidatūrų³³, o JAV Prezidento administracija nusprendė atsižvelgti į sąjungininkių nuomonę bei neerzinti Rusijos.

Pirma, didžiosios Vakarų Europos valstybės nevertino Baltijos valstybių saugumo kaip strategiškai svarbaus savo intereso. *Antra*, buvo teigiama, kad Baltijos valstybės kariniu požiūriu yra neapginamos (nedidelis gyventojų skaičius, mažos sausumos armijos, Rusijos karinių pajėgų koncentracija pagal Baltijos valstybių sienas, ypač Kaliningrado srityje). *Trečia*, Vakarų Europos politikai ir saugumo ekspertai dažnai taip pat minėdavo tautinių mažumų teisių apsaugos problemas Latvijoje ir Estijoje bei neišspręstus Baltijos valstybių ginčus su Rusija dėl sienų. NATO Vakarų Europos šalims sunku buvo įsivaizduoti naują Aljanso narę, kurios ženkliai gyventojų dalis būtų rusų mažuma (ypač kai Rusija savo nacionalinio saugumo strategijoje skelbė, kad vienas iš jos saugumo politikos prioritetų – rusų mažumos apsauga „artimajame užsienyje“)³⁴.

Tačiau svarbiausia buvo neigiama Rusijos reakcija dėl NATO plėtros į Baltijos valstybes. Teoriškai Baltijos valstybių teritorija galėtų būti panaudota Šiaurės Vakarų Rusijos puolimui ar Baltijos laivyno, dislokuoto Sankt Peterburge, blokadai. Tad tuo metu Rusija vertino Baltijos valstybių siekius kaip didelę geostrateginę grėsmę savo saugumui. Psichologiškai daugelis Rusijos gyventojų taip pat nebuvo susitakę su tuo, kad Baltijos valstybės galėtų rinktis savo saugumo politikos kryptį.

2002 metų lapkričio 22 d. Šiaurės Atlanto Taryba vieningai pakvietė Baltijos valstybes prisijungti prie Aljanso, nors beveik visi veiksniai, kurie sutrukdė Baltijos valstybėms įstoti į NATO 1997 metais, iš esmės tebeveikė ir 2002–aisiais. Vakarų Europai Baltijos valstybių nepriklausomybė nėra gyvybiškai svarbus interesas, jos taip ir liko neapginamos, niekur neišnyko nei rusų mažumos, nei Rusijos armija iš Kaliningrado srities. Tačiau iš esmės pakito Rusijos pozicija. Rusija ypatingai nesipriešino NATO plėtrai į Baltijos valstybes, tik viešai pabrėždavo, kad tai nėra racionalus žingsnis. Rusijos pozicijos pasikeitimas įvyko dėl kelių nelengvai apibrėžiamų ir nevienareikšmiškai vertintinų priežasčių^{35*}.

Rusija iki pat 1996 metų liūliavo save viltimis apie „brandžią strateginę partnerystę“ su JAV, tačiau, paaiškėjus NATO plėtros planams, ji pamėgino atgauti įtaką

³³ Asmus R. D., Nurick R. C., „NATO enlargement and the Baltic states“, *Survival*, 38, 2, 1996. p. 121–142.

³⁴ *Ten pat.*

^{35*} Rusijos užsienio politika ir JAV užsienio politika Rusijos atžvilgiu pradėjo keistis jau prieš Liublianos viršūnių susitikimą. Teroro aktai Niujorke rugsėjo 11 d. viską tik pagreitino. JAV suvokė, kad Rusijos diplomatinė parama, specialiųjų tarnybų žvalgybinė informacija, policijos, muitinių, finansų bei kitų Rusijos institucijų nuoširdus bendradarbiavimas yra būtinas sėkmingoms JAV antiteroristinėms operacijoms. Ilgainiui Rusija Amerikai reikalinga atsverti augančią Kinijos galią (žr. Brzezinski Z., *The Geostategic Triad. Living with China, Europe and Russia*, Washington: The CSIS Press, 2001).

NVS ir „artimajame užsienyje“, taip pat bandė formuoti Rusijos, Kinijos ir Indijos trikampį, kuris turėjo būti tikra atsvara Jungtinių Valstijų geopolitikai.³⁶ Kai V. Putin tapo prezidentu, jis greitai perėmė ankstesnio ministro pirmininko Primakov doktriną, kad Rusija turi skatinti daugialypės tarptautinės sistemos formavimąsi. Putin suprato, kad, demontavus Sovietų imperiją, Rusija prarado bene vienintelį efektyvų užsienio politikos svertą – baimę, t. y. grasinimą visuotiniu branduoliniu karu. Vakaruose niekas daugiau nebijojo Rusijos. Tad Putin iš pradžių pabandė tęsti tai, ką pradėjo Primakov, t. y. atkurti Rusijos įtakos sferą NVS bei atgaivinti ryšius su senais sovietų sąjungininkais, užmegzti draugiškus ryšius su Kinija ir taip priversti JAV pakeisti savo politiką ir suteikti Rusijai politinių ir ekonominių nuolaidų³⁷.

Kita vertus, Rusija gali vykdyti apgalvotą ilgalaikę eurokontinentinę „integracijos į Vakarų struktūras“ strategiją, kurios tikslas – suvaržyti JAV įtaką ir eventualiai išstumti JAV iš Europos. Apgalvota konfrontacija su JAV ir orientavimasis į anti-amerikietišką koaliciją su Kinija, Indija, Iranu bei kai kuriomis arabų šalimis buvo tarsi pasiruošimas (ižanginė fazė) geresnei derybų dėl „integracijos“ sąlygų su Vakaraais pradžia. Tai paaiškintų Putin vizitus į kai kurias buvusių SSSR sąjungininkių sostines ir draugystės bei bendradarbiavimo sutarčių pasirašymą su Kinija ir Iranu.

Kuo greitesnė vesternizacija yra svarbiausia sėkmingos rusocentrinės eurokontinentinės geopolitinės strategijos prielaida, o rusocentrisis eurokontinentalizmas yra vienintelė gyvybinga ilgalaikė strateginė galimybė Rusijai. Rusijos ekonominė padėtis yra vargana, demografinės perspektyvos – liūdnos, o technologinis atsilikimas nuo Vakarų – didžiulis. Rusijai reikia investicijų, naujų technologijų ir finansinių išteklių. Nei Kinija, nei Indija, nei Iranas Rusijai šito negali duoti. Be to, pavyzdžiui, sudariusi geopolitinį aljansą su Kinija, Rusija greitai atsidurtų silpnescio partnerio „jaunesniojo brolio“ vietoje dėl Kinijos ekonomikos dinamizmo ir gyventojų skaičiaus pranašumo.

Tad Rusijai reikia JAV ir apskritai Vakarų palankumo bei draugystės, tačiau, skirtingai nuo 1991–1996 metų laikotarpio, Rusija jau nepretenduoja į lygiavertę dvipusę partnerystę, bet nori tapti kol kas svarbia (o gal ir svarbiausia) JAV partnere Europoje (ir visoje Eurazijoje). Įsijungdama į Vakarų organizacijas, Rusija tikisi daryti joms tokią įtaką, kuri pakirstų jų efektyvią veiklą. Tai ilgainiui sudarytų sąlygas Rusijos ekonomikos plėtotei ir politinės įtakos didėjimui tarptautiniu mastu. Tad gali būti, kad tai pasiekusi Rusija stengsis ilgainiui išstumti JAV iš Europos arba pasidalinti su JAV Europą, be to, gali kurti europinę jėgų pusiausvyrą, kurioje ji pati būtų arbitras.

Tačiau Rusijai, siekiančiai vidutinio laikotarpio tikslų, kol kas pavyko tik iš dalies atkurti NVS šalyse buvusią politinę galią. Baltijos valstybėse to padaryti Rusija dar negali, bet ji siekia susilpninti struktūrinę Baltijos valstybių galią. Taip pat naudojamosi Baltijos šalių pažeidumu (ekonominė energetinė priklausomybė nuo Rusijos, socialinės ir kultūrinės bei fizinės materialinės gravitacijos ambivalentiškumu) **Rusija gali siekti paversti Baltijos valstybes (ar bent vieną iš jų) savo „įtakos agentais“ Vakarų transatlantinėse institucijose.**

³⁶ Brzezinski Z., *Velikaja šachmatnaja doska*, Moskva: Mezhdunarodnyje otnošenija, 1999.

³⁷ MacFarlane N. „Realism and Russian strategy after the Collapse of the USSR“ in Kapstein, E. B., Mastanduno M., *Unipolar Politics: Realism and State Strategies after the Cold War*, New York: Columbia University Press, 1999, p. 218–260.

Galima manyti, kad būtent **todėl Rusija itin nesipriešino Baltijos valstybių stojimui į NATO**. Tačiau Rusijai būtų naudinga kaip galima ilgiau užtęsti visavertės Baltijos valstybių narystės Aljanse pradžia, kol ji iš tikrųjų (ir taikiai) pakeis Baltijos valstybių geopolitinę orientaciją. Dabar ji vengia tiesioginio spaudimo, greičiau imdamasi „gundymo“ taktikos, teikdama ekonomiškai naudingus trumpuoju laikotarpiu, bet pavojingus ilguoju laikotarpiu pasiūlymus.

Kita vertus, JAV ir Rusija galėjo susitarti dėl Baltijos valstybių statuso, priskiriant jas Rusijos ekonominės įtakos sferai. Iš esmės visa Vidurio Europa ir Rytų Pabaltijis yra labiau JAV ir Rusijos, o ne ES valstybių bendrų interesų zona. JAV turi didelę politinę įtaką šiame regione, o Rusijos ekonominė (ypač energetinė) galia čia irgi nuolat didėja.

Jei Rusija sėkmingai būtų įtraukta į naują transkontinentinę saugumo struktūrą, tai bet kokių atveju Baltijos valstybių (kartu ir Lietuvos) laukia geopolitinės provincijos, o ne centro ar placdarmo likimas. Į kokią pusę krypta įvykių raida, priklausys nuo to, ar Rusija artimiausiu metu gaus kokias realias nuolaidas. Baltijos valstybių saugumo situaciją taip pat labai paveiks priėmimas į NATO, Aljanso struktūrinė pertvarka ir vienokių ar kitokių stabilesnių geopolitinių ribų susiklostymas Centrinėje Eurazijoje, nes kol kas JAV ir Vakarai tik žarstosi pažadais.

Jeigu Vakarai iš tikrųjų nurašys Rusijos skolas, NATO ir Rusijos taryboje Rusijai suteiks realią galimybę dalyvauti priimant reikšmingus sprendimus ir kartu su Rusija kurs naujas saugumo struktūras (pavyzdžiui, pasiūlytas Globalus saugumo aljansas G-8 pagrindu ar Eurazijos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija), bus galima teigti, kad Vakarų (visų pirma JAV) santykiai su Rusija pasikeitė iš esmės ir pereinama į kokybiškai naują bendradarbiavimo lygmenį. Tai gali baigtis tuo, kad didžioji *heartlando* dalis gali atsiderinti jūrinių valstybių įtakos zonos (išskyrus Kiniją) arba, atvirkščiai, pagal Rusijos ir ES šalių vidaus politikos pokyčius atverti kelią eurokontinentalizmui.

Apibendrintai vertinant geopolitinės Baltijos valstybių padėties dinamiką 1990–2002 metais reikėtų atsižvelgti į jų geopolitinės orientacijos ir gravitacijos kitimą bei jų vertinimą (statusą) iš skirtingų geopolitinių zonų valstybių pusės. Galima skirti tris Baltijos valstybių geopolitinės padėties kitimo periodus: 1) Rusijos barjeras, 2) Jūrinių valstybių barjeras, 3) Jūrinių valstybių „švelnus“ placdarmas.

Apibendrintai vertinant geopolitinės Baltijos valstybių padėties dinamiką 1990–2002 metais, reikėtų atsižvelgti į jų geopolitinės orientacijos ir gravitacijos kitimą bei jų vertinimą (statusą) iš skirtingų geopolitinių zonų valstybių pusės. Galima sąlygiškai skirti penkis Baltijos valstybių geopolitinės padėties kitimo periodus:

- 1) „*nestabilus*“ *Rusijos barjeras* (1990–1993) – nuo nepriklausomybės paskelbimo iki Rusijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo;
- 2) *jūrinių valstybių ir Rusijos buferis* (1993–1995) – nuo Rusijos ginkluotojų pajėgų išvedimo iki Baltijos valstybių oficialių prašymų prisijungti prie NATO (1994 m. pradžia) ir ES (1995 m. pabaiga);
- 3) „*nestabilus*“ *jūrinių valstybių barjeras* (1995–1999) – nuo oficialiai deklaruoto Lietuvos apsisprendimo prisijungti prie kolektyvinių Vakarų saugumo ir ekonominių institucijų iki derybų dėl stojimo į ES pradžios ir pirmosios Pasirengimo stojimui į NATO programos priėmimo (MAP, 1999);

4) „nestabilus“ jūrinių valstybių placdarmas (1999–2002) – nuo derybų dėl stojimo į ES pradžios ir pirmosios Pasirengimo stojimui į NATO programos priėmimo iki derybų su ES pabaigos ir pakvietimo prisijungti prie NATO;

5) 2002 – naujo tipo „skeveldrų juostos“ fragmentas? Ar geopolitinės sąsajos tarp Rytų ir Vakarų dalis?

3 lentelė. Baltijos valstybių geopolitinės funkcijos 1990–2003 m.

Periodas	Geopolitinė orientacija	Geopolitinė gravitacija	Geopolitinis statusas
1990–1993	neapibrėžta į jūrines valstybes	į Rusiją	„nestabilus“ Rusijos barjeras
1993–1995	į jūrines valstybes	į Rusiją	jūrinių valstybių ir Rusijos buferis
1994–1998/99	į jūrines valstybes	diskontinentinė	„nestabilus“ jūrinių valstybių barjeras
1999–2001/02	į jūrines valstybes	labiau į jūrines valstybes	„nestabilus“ jūrinių valstybių placdarmas
2002 –	į jūrines valstybes	labiau į jūrines valstybes	naujo tipo „skeveldrų juostos“ fragmentas

Vietoje išvadų

Baltijos valstybės (ypač Lietuva) laikosi prioritetingos proamerikietiškos geopolitinės orientacijos. JAV yra vertinamos kaip pagrindinis suverenumo garantas dėl dviejų svarbiausių priežasčių: 1) dėl JAV iškeltos Simpson doktrinos – nepripažinti teritorijų užgrobumų jėga – bei tos doktrinos pagrindu 50 metų vykdytos Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politikos; 2) dėl JAV galios, geopolitiškai atsveriančios Rusijos įtaką Rytų Pabaltijyje.

Savo ruožtu JAV remia Baltijos valstybių integraciją į NATO. Panašu, kad Baltijos valstybės Vakarų struktūrose amerikiečiams reikalingos ne kaip barjeras, izoliuojantis Rusiją (JAV nerėmė tarpukaryje Lenkijos kurto barjero Rytų Pabaltijyje). Pirmiausia JAV norėtų paversti Baltijos valstybes **geopolitine sąsaja (tiltu)** savo ekonominiam bei politiniam skverbimuisi į Rusiją, Baltarusiją ir Ukrainą. Jei tai nepavyktų dėl Rusijos pragmatinio provakarietiško geopolitinio kodo pakeitimo eurokontinentiniu ar euraziniu kodu, tai JAV siekia pasinaudoti Rytų Pabaltijiu kaip **placdar-mu rimlando** pakraštyje – **įtakos pleištu**, atskiriančiu Europos šalis nuo betarpiško sąlyčio su Rusija ir Baltijos valstybėmis kaip **įtakos agentais Europos Sąjungoje** (kartu su kitomis Vidurio Europos šalimis).

Tačiau stiprėja Rusijos bei Europos šalių spaudimas pakeisti proamerikietišką orientaciją. Pavyzdžiui, Lietuvos vidaus politikoje antiNATO motyvai **siejami su karinių išlaidų didėjimu**, tvirtinant, kad taip yra apkarpos socialinės programos. Lietuvoje taip pat „sergama alergija“ amerikietiška masinei kultūrai, bijomasi „švelnių“ mainų tarp JAV ir Rusijos – amerikiečiai gali už kokius nors dividendus Rusijai atsilyginti ir perduoti dalį įtakos Baltijos valstybėse, visų pirma ekonominėje srityje.

Tai kelia klausimą, ar tolesnė proamerikietiška geopolitinė orientacija Lietuvai naudinga ir tikslinga.

Eventualios grėsmės su JAV patronažu integruotis į NATO yra ne didesnės nei eventualios grėsmės, kurias suponuoatų nestojimas į NATO arba pakeitimas orientacijos nuo proamerikietiškos į „europietiška“. Būtent todėl, kad Europa kol kas nepajėgi (o tam tikra prasme ir nesuinteresuota) atsverti Rusijos įtakos Rytų Pabaltijyje. Todėl atspirties taškas tolimesnėms diskusijoms dėl Baltijos valstybių geopolitinės orientacijos būtų pamatinis teiginys, kad **proamerikietiškos orientacijos kaštai yra mažesni, nei eventualūs kaštai tos orientacijos atsisakius**. Jokia kita valstybė (ar jų grupė) dabar negali (ar nenori) atsverti Rytų Pabaltijyje Rusijos įtakos. Atsisakius proamerikietiškos orientacijos, sustiprėtų mūsų slinktis Rusijos link. Tai Baltijos valstybėms neigiamai atsilieptų tiek ekonomiškai, tiek politiškai (mūsų padėtis taptų panaši į Ukrainos, Gruzijos ar net Baltarusijos).

Antra vertus, nepagrįsta būtų teigti, kad dėl Baltijos valstybių natūralios geopolitinės *gravitacijos* į Europą *orientacijos* pakeitimas į proeuropinę žymiai sumažintų įtampą regione bei Lietuvos visuomenėje. Tokiu atveju įtampa tiesiog egzistuotų kitame – žemesniame – mūsų suverenumo lygmenyje.

Tad Baltijos valstybių proamerikietiškos geopolitinės orientacijos sukelta įtampa tiek šalies viduje, tiek ir regione yra kaina už didesnę Lietuvos suverenitetą. O ta kaina nei viršija suvereniteto vertės, nei daro destruktinę įtaką regione. Neigiamas proamerikietiškos orientacijos pasekmes turėtų švelninti struktūrinės galios stiprinimas – eventualūs Lietuvos, Latvijos ir Estijos tarptautinių ryšių ir įvaizdžio stiprinimas.